

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

TEYMUROV SALMAN VAQIF oğlu
(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

**«GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ ONUN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ» mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı

060401- Dünya iqtisadiyyatı

İxtisasın şifri və adı

Gömrük işi

Elmi rəhbər
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Magistr proqramının rəhbəri
A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

i.e.n.X.N.Bayramova

i.e.n.M.M.Aslanova

Kafedra müdiri

prof.A.Ş.Şəkərliyev
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

BAKİ - 2016

MÜNDƏRICAT

GİRİŞ

I FƏSİL. Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsi

1.1. Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük- tarif tənzimlənməsinin inkişaf meylləri və istiqamətləri

1.2. Gömrük tarif tənzimləniəsinin dünya təcrübəsi

II FƏSİL. Müasir dövrdə gömrük siyasəti və onun səciyyəvi xüsusiyyətləri

2.1. Gömrük siyasətinin normativ-hüquqi bazasının formalaşması

2.2. Gömrük siyasəti ilə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin qarşılıqlı əlaqəsi

III FƏSİL. Gömrük vergi və rüsumları mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiyamətləri

3.1. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində gömrük tariflərinin rolunun artması

3.2. Bütçə gəlirlərinin formalaşmasında gömrük vergiləri və rüsumlarının kompleks təhlili

3.3 Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafında gömrük vergilərinin rolu və onun təkmilləşdirilməsi məsələləri

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

ƏDƏBİYYAT

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Respublikamızda həyata keçirilən köklü islahatlar nəticəsində Azərbaycan Respublikası mühüm sosial-iqtisadi nailiyyətlər qazanmışdır. Bü, həyata keçirilən islahatlarla yanaşı, dövlətin iqtisadi idarəetmə sahəsində uğurla reallaşdırdığı xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyasının nəticəsidir. Çünki respublikamızın milli iqtisadiyyatı üçün iqtisadi fəaliyyət, istehsal, ticarət və beynəlxalq resursların mübadilə miqyaslarını genişləndirmək əsas vəzifələrdən birinə çevrilmişdir. Eyni zamanda, hazırda dünya iqtisadiyyatında gedən qloballaşma prosesləri, əmtəə, kapital və işçi qüvvəsi axınının yeni istiqamətləri və xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi respublikamızın strateji məqsədləri baxımından xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində, xüsusi olaraq gömrük sistemində mövcud problemlərin aşkarlanmasına və həlli yollarının müəyyənləşdirilməsinə əsaslı təsir göstərə bilər.

Azərbaycanla iqtisadi əlaqələrin tarixi ənənələri ölkələr arasında münasibətlərin inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan, Azərbaycanın ümumilikdə xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyasının öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusən də, gömrük sektorunda respublikamızın başlıca müttəfiqi olan inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr ilə iqtisadi münasibətlərin öyrənilməsi elmi və praktiki cəhətdən tədqiqat işinin əhəmiyyətini və aktuallığını yüksəldir.

Ümummili lider Heydər Əliyev hələ vaxtı ilə göstərirdi ki: «Hər bir müstəqil dövlətin özünəməxsus, onun müstəqilliyini təmin və təşkil edən orqanları, strukturları olub ki, onlardan biri də gömrük xidmətidir. Bu dövlət müstəqilliyininin həm iqtisadi, həm də siyasi nöqtəyi-nəzərdən təmini və inkişafı üçün çox mühüm və zəruridir».

Hal-hazırda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin gömrük xidməti sahəsində təjribələrini öyrənmək, onlarla sıx əlaqə saxlamaq, Azərbaycanın gömrük xidmətini əsaslı şəkildə yenidən qurmaq və inkişaf etdirmək qarşıda duran ən böyük vəzifələrdən biridir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunmasında gömrük orqanlarının rolu olduqca böyükdür. Bu işdə dövlətin gömrük siyasətinin düzgün həyata keçirilməsi olduqca vacibdir.

Hal-hazırda həyata keçirilən uğurlu islahatların reallaşmasında dövlətin gömrük siyasəti mühüm rol oynayır.

Hal-hazırda Azərbaycan dövləti dünya təsərrüfat sisteminə sıx inteqrasiya olunması onlarla iqtisadi əlaqələrin düzgün qurulmasına böyük əhəmiyyət verir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində olduğu kimi, gömrük sahəsində də böyük uğurların olmasını öz çıxışlarında dəfələrlə vurğulayır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyət istiqamətlərini, o cümlədən qısa və uzunmüddətli çərçivədə idxal-ixrac strategiyasını, bu ölkədən respublikamızın iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinə investisiya cəlb edilmə imkanlarını, birgə və birbaşa müəssisələrin fəaliyyət potensialını, elmi-texniki əməkdaşlıq perspektivlərini müəyyənləşdirməkdən və həmin istiqamətlər üzrə bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və məntiqi ardıcılıqla elmi təhlildən keçirilmişdir:

- xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsinin nəzəri və metodoloji əsaslarının tədqiqi;
- xarici iqtisadi fəaliyyət imkanlarını müəyyənləşdirmək üçün bu sistemin istiqamətlər və sahələr üzrə dinamikasının təhlil edilməsi;
- xarici iqtisadi əlaqələrin əsas formalarının təhlili və qiymətləndirilməsi (ticarət, elmi-texniki əməkdaşlıq);
- xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində mövcud problemləri öyrənmək;
- müasir dövrdə xarici iqtisadi əlaqələr sistemində gömrük-tarif sisteminin tənzimlənməsi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;

- büdçə gəlirlərinin formalaşmasında gömrük vergi və rüsumları kompleks təhlil etmək.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqat işinin obyektini respublikamızın xarici əlaqələr sistemi çərçivəsində dünya ölkələri ilə iqtisadi münasibətləri, fəaliyyət strategiyası, əlaqələrin dinamikası, kəmiyyət göstəriciləri və əməkdaşlıq sahələri təşkil edir. Tədqiqatın predmeti isə respublikamızın dünya ölkələri ilə xarici iqtisadi əlaqələrin dinamikasının öyrənilməsindən, başlıca istiqamətlərin qiymətləndirilməsindən, birgə əməkdaşlıq sahələri ilə bağlı elmi əsaslandırılmış təkliflər hazırlanmasından ibarətdir. Bu işdə gömrük-tarif tənzimlənməsi əsas rol oynayır.

Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını beynəlxalq miqyasda ticarətə, kapitalın yerləşdirilməsinə, işçi qüvvəsinin miqyasına, elmi-texniki əməkdaşlığa dair görkəmli iqtisadçıların nəzəriyyə və baxışları, Azərbaycan Respublikasının qanunları, «Gömrük tarifi haqqında» dövlət proqramları, beynəlxalq səviyyədə və tənzimlənməsini təmin edən hüquqi-normativ sənədlər təşkil edir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- xarici iqtisadi əlaqələrin nəzəri və metodoloji əsasları araşdırılmış və nəzəri yanaşmalar sistemləşdirilmişdir;
- Azərbaycanla dünya dövlətləri arasındakı iqtisadi münasibətlərdə qısa və uzun müddətli əsaslarda idxal-ixrac strategiyasının əsas xüsusiyyətləri şərh olunmuşdur;
- Azərbaycanın dünya dövlətləri ilə iqtisadi münasibətlərinin müxtəlif sahələrində mövcud problemlər aşkarlanmış və onların həlli yolları təhlil edilərək əsaslandırılmışdır;
- Azərbaycanla dünya dövlətləri arasında iqtisadi münasibətlərdə, xüsusi olaraq gömrük sahəsində əməkdaşlığın yeni sahələri müəyyən edilmiş və onların perspektivləri qiymətləndirilmişdir;
- Gömrük-tarif tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi yolları göstərilmişdir;

I FƏSİL. XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTİN GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏNMƏSİ

1.1. Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsinin inkişaf meylləri və istiqamtələri

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin düzgün təmin edilməsi məsələsi olduqca vacibdir. Məhz bu baxımdan bütün dünya ölkələri bu məsələyə xüsusi diqqət yetirirlər. Xarici iqtisadi fəaliyyətin köməyi ilə dövlət, bir tərəfdən, özünün milli iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına azad çıxışını təmin edirsə, digər tərəfdən, ayrı-ayrı malların idxalı və ixracına, eyni zamanda lisenziyalaşdırma, kvotalaşdırma və digər növ tədbirlərin həyata keçirilməsi yolu ilə özünün istehsalçılarının maraqlarının qorunmasına, iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasına, ictimai qaydanın, insanların həyat və sağlamlığının qorunmasına yönəlmiş tədbirlər həyata keçirir, həmçinin dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin gömrük ödənişləri hesabına doldurulmasını təmin edir.

Xarici iqtisadi fəaliyyət gömrük xidməti ilə sıx bağlı olub, dövlətin gömrük sərhəddindən malların və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi şərtləri və qaydaları ilə bilavasitə bağlı olan institutları özündə birləşdirir. Xarici iqtisadi fəaliyyət dedikdə isə ticarət, birgə sahibkarlıq, müxtəlif növ xidmətlərin göstərilməsi və beynəlxalq əməkdaşlıq da daxil olmaqla digər növ xarici iqtisadi əlaqələrin realizəsinin istehsal təsərrüfat, təşkilati iqtisadi və operativ kommersiya üsullarının məcmusu başa düşülür.

Xarici iqtisadi əlaqələr dedikdə isə, dövlətlərarası təsərrüfat, ticarət və digər iqtisadi münasibətlərin formaları nəzərdə tutulur. Xarici iqtisadi fəaliyyətin xarici iqtisadi əlaqələrdən əsas fərqi ondan ibarətdir ki, xarici iqtisadi fəaliyyət dövlətlərarası səviyyədə deyil, xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları adlanan ayrı-ayrı təsərrüfat subyektləri arasında həyata keçirilir. Xarici iqtisadi əlaqələr makroiqtisadi (dövlətlərarası) tənzimlənmə səviyyəsinə aiddirsə, xarici iqtisadi fəaliyyət mikro (ayrı-ayrı firma və müəssisələr

səviyyəsində) səviyyədə həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici iqtisadi münasibətlər ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatları arasındakı təsərrüfat əlaqələri olub uzunmüddətli tarixi proseslər nəticəsində formalaşmışdır. Ölkələr arasında iqtisadi münasibətlər sistemini isə belə qruplaşdırmaq olar:

- xarici ticarət;
- kapital ixracı;
- beynəlxalq valyuta kredit münasibətləri;
- elmi-texniki əməkdaşlıq;
- işçi qüvvəsinin beynəlxalq hərəkəti.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, ölkələr arasında iqtisadi əlaqələrin daim artması və genişlənməsi beynəlxalq əmək bölgüsü və təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsi ilə bağlıdır. Dünyanın heç bir ölkəsi xarici iqtisadi əlaqələr formalaşdırmadan öz milli iqtisadiyyatının qurub inkişaf etdirə bilməz. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin təxminən 2/3 hissəsindən çoxu xarici ticarət əlaqələrinin payına düşür.

Bir qrup iqtisadçılar xarici iqtisadi fəaliyyətin dörd əsas növünün olduğunu qeyd edirlər:

- 1) Xarici ticarət fəaliyyəti;
- 2) İstehsal kooperasiyası;
- 3) Beynəlxalq investisiya əməkdaşlığı;
- 4) Valyuta və maliyyə kredit əməliyyatları.

Hər bir dövlət üçün xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi məsələsi olduqca vacibdir. Tənzimlənmənin həyata keçirilməsi üçün tənzimlənmənin müəyyən normativ hüquqi bazasının mövcudluğu, tənzimlənmənin müəyyən institusional-təşkilati strukturunun mövcudluğu, iştirakçıların qeydiyyatı; xarici ticarət razılaşdırmalarının kvotalaşdırılması, idxal mallarının sertifikatlaşdırılması, bir sıra kontraktların qeydiyyatı, gömrük-tarif tənzimlənməsi, valyuta və pul-kredit tənzimlənməsi və s. müstəsna rol oynayır.

Xarici iqtisadi əlaqələrin qurulmasında xarici iqtisadi siyasət mühüm yer tutmur. Xarici iqtisadi siyasət aşağıdakı əsas istiqamətlərdə həyata keçirilir:

- Xarici ticarət siyasəti ölkənin xarici ticarətinin nizamlanmasına yönəlmiş tədbirlər sisteminin məjmusu kimi xarici iqtisadi siyasətin aparıcı sahələrindən biri hesab edilir. Xarici ticarət siyasətinin əsas vasitəsi tarif və qeyri-tarif tənziqlənmələridir.
- Tədiyyə balansı siyasəti hökumətin tədiyyə balansının müvazinətini təmin etmək üçün həyata keçirdiyi tədbirlər sistemi kimi nəzərdə tutulur.
- Xarici investisiya siyasəti uzunmüddətli beynəlxalq kapital qoyuluşları sahəsində görülən tədbirlər sistemini əhatə edir.
- Xarici yardım siyasəti bir dövlətdən və ya beynəlxalq təşkilatdan başqa dövlətə yardım verilməsi və alınması, habelə yardım alan ölkədə bu yardımın istifadəsi üçün müəyyənləşdirilən tədbirlər sistemini əhatə edir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin əsasını malların və xidmətlərin ixracı və idxalı olan xarici ticarət təşkil edir. Bu isə xarici iqtisadi əlaqələrin daha inkişaf etmiş formasıdır. Son dövrdə Azərbaycan Respublikasının dünya dövlətləri ilə beynəlxalq ticarət, işçi qüvvələrinin miqrasiyası, kapitalın və beynəlxalq kreditin gətirilməsi, beynəlxalq valyuta münasibətləri, beynəlxalq elmi-texniki və istehsal əməkdaşlığı sahəsində əlaqələri xeyli genişlənməmişdir. Azərbaycan Respublikası xarici iqtisadi əlaqələrinin əsas mənası digər dövlətlərlə ixrac əməliyyatlarının aparılması və dövlətlərarası müqavilələrin yerinə yetirilməsidir. Bu əlaqələr əsasən gömrük işi sahəsində çoxtərəfli müqavilələrdə iştirakı, mühüm beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq, gömrük işi sahəsində ikitərəfli əməkdaşlığının formalaşması və inkişafı sahəsində həyata keçirilir. Beynəlxalq gömrük əlaqələrinin qurulmasında Azərbaycanın gömrük işi sahəsində imzalanmış beynəlxalq müqavilələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda fəal iştirakı əvəzsizdir və bu istiqamətdə hazırda böyük işlər həyata keçirilir. Belə ki, Dövlət Gömrük Komitəsi İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, BMT İnkişaf proqramı, MDB Gömrük xidməti rəhbərləri Şurası, Gömrük Əməkdaşlığı Komitəsi və s. sıx əməkdaşlıq edir.

Hal-hazırda dünya ölkələri arasında beynəlxalq ticarət əlaqələri get-gedə artır. Bu isə gömrük orqanlarının işi ilə sıx bağlıdır.

Xarici ticarət dövlətin təbii şəraitinin müxtəlifliyi, xarijdən xammal və ərzaq alınması ehtiyacı olması səbəbindən də inkişaf edir. Beynəlxalq ticarətin ölçüsü elmi-texniki tərəqqi və dünya miqyasında istehsalın inkişaf etməsi ilə əlaqədar daha da artmışdır. Məsələn, XX əsrin 70-80-cı illərində beynəlxalq ticarətin həcmi 10 dəfə artmışdır (ildə 314 milyard dollardan 3435 milyard dollara qədər). 90-cı illərdə isə dünya ticarət həddinin artımının orta illik səviyyəsi təxminən 6 faiz olmuşdur.

Bu artım inkişaf etməkdə olan ölkələrin enerji balansında əsaslı dəyişikliklər, neft məhsullarına tələbatın artması, kənd təsərrüfatının sənayeləşdirilməsinin daha da intensivləşdirilməsi ilə müəyyən edilir. Lakin qeyd edilməlidir ki, sənayecə inkişaf etmiş dövlətlərin beynəlxalq ticarətdə payı həmişə yüksək olub dünya ticarət dövriyyəsinin 70 faizdən çoxunu təşkil edir. Hal-hazırda beynəlxalq təcrübəyə əsasən dünya dövlətləri 3 qrupa bölünür:

- Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlər;
- Keçid iqtisadiyyatlı dövlətlər;
- İnkişaf etməkdə olan dövlətlər.

Hal-hazırda Azərbaycan dövləti keçid iqtisadiyyatı şəraitində inkişaf edir. Keçid dövründə qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri də xarici iqtisadi əlaqələrdən iqtisadiyyatın yenidən qurulmasında istifadə etmək və onun səmərəliliyini artırmaqdır. Belə ki, xarici ticarətin ölkənin maliyyə sabitliyinin əsas amili olduğu artıq sübut edilmişdir. Xarici iqtisadi fəaliyyətdən daxilolmalar (gömrük rüsumları, yığımları və s.) dövlət büdcəsinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsində mühüm vəzifələrdən biri də digər xarici ölkələrlə qarşılıqlı faydalı ticarət-iqtisadi əlaqələrin qurulmasıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatında xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəli təşkili bir sıra məsələlərlə sıx bağlıdır. Belə ki, beynəlxalq ticarətdə qarşılıqlı faydalı əlaqələrin artması istehlak mallar dairəsinin zənginləşməsinə səbəb olur, səmərəli ixtisaslaşması mövcud maddi, maliyyə, əmək və elmi

ehtiyatdan səmərəli istifadə imkanlarını müəyyən edir və nəhayət xarici iqtisadi əlaqələrin düzgün qurulması xarici kreditlərin, xarici kapitalın, investisiya qoyuluşu ilə əlavə vasitələrin cəlb edilməsinə gətirib çıxarır.

Hal-hazırda respublikamızda elmi-texniki əlaqələrin daha da inkişaf etməsi, beynəlxalq əlaqələrdə yeni texnologiyaların tətbiqi ayrı-ayrı sahələrin daha da inkişafına səbəb olur. Buna görə də respublikamızın qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri də Avropaya inteqrasiya proseslərinin daha da sürətləndirilməsidir.

Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində xarici ticarət əlaqələri mühüm rol oynayır. Xarici ticarət fəaliyyəti isə xarici ticarət siyasətinin əsas istiqamətləri üzərində qurulur. Bunlar isə iqtisadi (gömrük tarif) və inzibati (qeyri-tarif) metodlarla həyata keçirilir. Xarici ticarət dövlətinə qanunla qeyd edilənlərdən əlavə hər hansı başqa təsir metodlarının tətbiqinə yol verilmir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinə dövlətin xarici (o jümlədən xarici iqtisadi) və daxili (o jümlədən daxili iqtisadi) siyasətinin vahidliyi, xarici ticarət fəaliyyətini tənzimləmə siyasətinin və onun realizəsi üzərində nəzarətin vahidliyi, dövlətin gömrük ərazisinin və gömrük siyasətinin vahidliyi, xarici ticarət fəaliyyətində inzibati xarakterli metodlara nisbətən iqtisadi (gömrük-tarif) metodlara üstünlük verilməsi, xarici iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin fəaliyyətinə dövlətin və onun orqanlarının əsassız müdaxilələrinin qarşısının alınması. Bu vacib məsələlərə Azərbaycan dövləti xüsusi diqqət yetirir. Məsələn, bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev cənablarının 2 sentyabr 2002-ci il tarixli «Bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi haqqında» və 28 sentyabr 2002-ci il tarixli «Sahibkarlığın inkişafına maneçilik törədən halların aradan qaldırılması haqqında» fərmanları xüsusi qeyd edilməlidir. Belə ki, əgər birinci fərmanla xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan fəaliyyət növlərinin sayı 240-dan 30-a endirilmişdirsə, ikinci fərmanla sahibkarlığın inkişafına mane olan halların aradan qaldırılması (məsələn, bu sahədə fəaliyyət – yoxlama və nəzarəti həyata keçirən orqanların fəaliyyətinin

təkmilləşdirilməsi və ya onların ləğvi) nəzərdə tutulur. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda bu istiqamətdə mühüm fəaliyyət həyata keçirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarət fəaliyyətinin tənzimlənməsində yuxarıda qeyd olunan məsələləri əsas götürməklə gömrük-tarif tənzimlənməsinin bir sıra mühüm şərtlərinə ciddi əməl edilməlidir.

Belə ki, bazar iqtisadiyyatını daha da sürətləndirmək məqsədilə bütün xarici iqtisadi əlaqələrin realizəsi üsullarından geniş istifadə edilməli, proteksionist və azad ticarət siyasətinin düzgün əlaqələndirilməsi yolu ilə milli iqtisadi maraqların, həmçinin yerli istehsal və istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi təmin edilməlidir. Bundan əlavə Azərbaycan mallarının dünya bazarlarına daxil olması üçün zəruri şərtlərin yaradılması, beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərdə əlverişli recimin təqdim edilməsi, beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişafına kömək edilməsi və onun üstünlüklərindən tam istifadə edilməlidir.

Xarici iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi dövlətin digər ölkələr və ölkələr qrupu ilə xarici iqtisadi münasibətinin strateji məqsədini müəyyən edir ki, bəzə qarşıya qoyulan məqsədlərin təmin edilməsinin metod və vasitələrini özündə əks etdirir. Xarici iqtisadi siyasət dövlətin daxili iqtisadi siyasəti ilə birbaşa əlaqədardır. Buna görə də onun məzmunu bir tərəfdən dövlətin sosial-iqtisadi quruluşunun təbiəti ilə əlaqədardırsa, digər tərəfdən istehsalın genişləndirilməsi vəzifələri ilə bağlıdır. Ona görə də dövlət xarici iqtisadi siyasətdə liberallaşdırma və proteksionizm siyasətinin tətbiqinə xüsusi əhəmiyyət verir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə mühüm istiqamətlərdən biri də bu sahədə normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və siyasətin işlənməsidir. Həyata keçirilən xarici iqtisadi siyasət dövlətin beynəlxalq iqtisadiyyatda iştirakı hesabına özünün siyasi, iqtisadi, hərbi və sosial potensialını möhkəmləndirmək üçün milli iqtisadiyyatının formalaşdırılması və daha da inkişaf etdirilməsi üzrə fəaliyyəti başa düşülməlidir. Bütün bunları, o cümlədən dövlətin xarici iqtisadi əlaqələrinin formalaşması və inkişafını nəzərə alaraq

xarici ticarət siyasəti, xarici investisiya siyasəti, valyuta siyasəti və gömrük siyasəti həyata keçirilir.

Xarici ticarət siyasəti malların, xidmətlərin, informasiyaların və əqli mülkiyyət fəaliyyəti nəticələrinin xarici ticarət sahəsində dövlətin digər dövlətlərlə münasibətlərinin müəyyən edilməsinə və formalaşmasına yönəlmişdir.

Xarici investisiya siyasəti dövlətin ərazisinə investisiyaların cəlb edilməsi və xariyə investisiya ixrajının tənzimlənməsinə xidmət, valyuta siyasəti isə valyuta münasibətləri sahəsində dövlət və beynəlxalq valyuta-maliyyə təşkilatları arasında iqtisadi, hüquqi və təşkilati forma və metodların məcmusudur. Dövlətin gömrük siyasətinə gəldikdə bilavasitə xarici ticarətin tənzimlənməsi, milli iqtisadiyyatın xarici təsirdən qorunması və fiskal məsələlərin həlli məqsədilə dövlətin iqtisadi və digər gömrüku hüquqi tədbirlərinin məcmusudur.

Gömrük siyasəti xarici ticarətin tənzimlənməsi, milli iqtisadiyyatın xarici təsirdən qorunması və digər maliyyə məsələlərin həll edilməsi məqsədi ilə dövlətin iqtisadi və digər gömrüku hüquqi metodlarının sistemidir və xarici iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. Gömrük siyasəti dövlətin daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsidir. Gömrük siyasəti isə xarici iqtisadi fəaliyyətin və dünya birliyi ölkələrinin maraqlarının möhkəmləndirilməsində əsas vasitədir.

Dünya ölkələrinin təjribəsi göstərir ki, ölkələrin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasında xarici iqtisadi fəaliyyətin tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsi xüsusi qarşılıqlı əlaqədə götürülməli və təhlil edilməlidir. Lakin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya dövlətlərarası əməkdaşlığın genişləndirilməsi üzrə fərdçilik siyasətinin formalaşdırılması və daha da inkişafını nəzərdə tutsa da, milli iqtisadiyyatın inkişafı və onun müdafiəsi xüsusi vurğulanmalıdır. Düzgün gömrük siyasətinin yeridilməsi isə dövlətə xarici iqtisadi fəaliyyətinin düzgün təşkilinə gətirib çıxardır.

Dünya dövlətləri ilə inteqrasiya əlaqələrinin genişlənməsi dövlətin xarici iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsinin üsul və vasitələri ilə müəyyən olunur. Xarici ticarət əlaqələrinin xarici iqtisadi əlaqələr sistemində xüsusi yer qeyd etmək lazımdır. Xarici ticarət fəaliyyəti təcrübəsində iqtisadi tənzimləmə vasitələri, inzibati tənzimləmə vasitələri, texniki tənzimləmə vasitələri, yerli istehlakçılara mal ixracı üçün edilən müxtəlif yardım tədbirləri, valyuta-maliyyə tədbirləri müstəsna rol oynayırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, normal iqtisadi inkişaf dövründə xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsi inzibati və iqtisadi vasitələr arasındakı nisbətən iqtisadi tənzimlənmənin xeyrinə dəyişir.

Dövlətin xarici iqtisadi siyasəti onun beynəlxalq aləmdə mövqeyini, geosiyasi amillərin iqtisadiyyatın səmərəliliyi və rəqabətqabiliyyəti ilə müəyyən edilir. Keçid dövründə Azərbaycan dövləti milli iqtisadiyyatın müəyyən sektorlarının dövlət himayəsindən imtina edilməməlidir. Proteksionist siyasət və daxili bazarın tənzimlənməsi, o cümlədən azad ticarət siyasətinin həyata keçirilməsi isə iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalı və milli iqtisadiyyatın durğunluğunu istisna etməlidir. Dünya dövlətləri ilə yeni yaranan dövlətlərarası əməkdaşlıq sferalarının yaranması və daha da inkişafı gömrük xidməti sahəsində yaranan münasibətlərə daha geniş və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə yanaşmanı tələb edir. Belə ki, dövlətin gömrük xidməti sahəsinin formalaşması və inkişafında onun dünya təsərrüfatına inteqrasiyasında mühüm faktor kimi çıxış edir. Dövlətin gömrük sistemi mürəkkəb kompleks xarakter daşıyır və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan mühüm elementlərdən ibarətdir. Həmin elementlər 10 iyun 1997-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Gömrük Məjəlləsinin 1-ci maddəsində təsdiq edilmişdir. Həmin maddənin tələblərinə görə, Azərbaycan Respublikası gömrük işini malların və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikası gömrük sərhəddindən keçirilməsi qaydaları və şərtləri, gömrük ödənişlərinin alınması, gömrük rəsmiləşdirilməsi, gömrük nəzarəti və gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin digər vasitələri təşkil edir. Ölkənin gömrük sisteminin normal fəaliyyət göstərməsi özündə aşağıdakı vacib elementlərdən ibarətdir.

1. Gömrük siyasəti
2. Malların və nəqliyyat vasitələrinin dövlətin gömrük sərhəddindən keçirilməsi
3. Gömrük recimləri
4. Gömrük tarif tənzimlənməsi
5. Gömrük ödənişləri
6. Gömrük rəsmiləşdirilməsi
7. Gömrük nəzarəti
8. Gömrük statistikasını və xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası
9. Qaçaqmal və gömrük işi sferasında digər cinayətlər
10. Gömrük qaydalarının pozulması və onlara görə məsuliyyət
11. Gömrük qaydaları pozulması işləri üzrə icraat
12. Gömrük qaydalarının pozulması haqqında işlərə baxılması

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük sisteminin fəaliyyəti dövlətin daxili, xarici siyasəti və fəaliyyəti ilə bilavasitə əlaqədar olan mürəkkəb kompleks münasibətləri əhatə edir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi dövlətin daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsi olan vahid gömrük siyasətini həyata keçirir.

1.2. Gömrük tarif tənzimlənməsinin dünya təcrübəsi

Hal-hazırda Azərbaycan dövləti dünya dövlətləri ilə təsərrüfat əlaqələrinin genişlənməsi və inteqrasiya məsələlərinə böyük əhəmiyyət verir. *İnteqrasiya* termini elmi dövriyyəyə ilk dəfə görkəmli alman alimi Q.V.Leybnits tərəfindən gətirilmişdir.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın mühüm xüsusiyyətlərinin hərtərəfli təhlili göstərir ki, hal-hazırda bu istiqamətdə dünya iqtisadiyyatında iki mühüm meyil vardır. Birincisi, dünya təsərrüfatının vahidliyi güclənir, onun qloballaşma prosesi gedir. İkincisi, dövlətlərin iqtisadi yaxınlaşması və bir-birinə təsiri ilə nəticələnən iri inteqrasiya strukturları yaranır və inkişaf edir. Son dövrdə iqtisadçılar göstərir ki, get-gedə dünya iqtisadi sistemi vahid orqanizmə çevrilir və dünya iqtisadiyyatı qlobal inteqrasiya və beynəlmilləşmə rolunda çıxış edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırki dövrün əsas xüsusiyyətlərindən biri müxtəlif dövlətlərin iqtisadiyyatının qarşılıqlı asılılığının artması, makro və mikro səviyyədə inteqrasiya prosesinin inkişafı, qapalı milli təsərrüfatdan açıq iqtisadiyyata keçid və s. münasibətlərlə xarakterizə olunur. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya özündə əsasən dövlətlərin iqtisadiyyatının dərin, sabit qarşılıqlı əlaqəsinin inkişafına əsaslanan birlik (təsərrüfat və siyasi) prosesini əks etdirir. Makrosəviyyədə bu, yaxın ölkələrin ayrı-ayrı firmalarının qarşılıqlı təsiri vasitəsilə həyata keçirilir. Dövlətlərarası səviyyədə isə bu dövlətlərin iqtisadi birliyinin formalaşdırılması və milli siyasətin razılaşdırılması əsasında baş verir.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya son dövrdə müxtəlif istiqamətlərdə təhlil edilir. İqtisadçılardan Y.A.Şerbanin göstərir ki, beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya özündə özütənzimlənən və inkişaf edən potensiala malik sistem olmaqla milli təsərrüfat sistemlərinin obyektiv düşünülmüş və istiqamətli yaxınlaşması, qarşılıqlı uyğunlaşması və qovuşdurulmasıdır. Daha sonra o bu sahədə tədqiqat aparən bir sıra iqtisadçıların (Y. Şişkov, V.Zuyev, Y.Borko və b.)

fikirləri ilə razılaşıaraq göstərir ki, real beynəlxalq, dövlətlərarası iqtisadi inteqrasiya bazar mexanizmləri əsasında mümkündür.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın əsaslandırılması üzrə nəzəri konsepsiyalar XX əsrin 50-60-cü illərində irəli sürülmüşdür. Müxtəlif istiqamətlərdə irəli sürülən bu konsepsiyalarda dövlətlərin iqtisadi yaxınlaşması və dövlətlər arasında yeni münasibətlərin yaradılması qeyd edilir. Məsələn, ticarət prinsiplərinin işlənilib hazırlanması, yeni ticarət axınının yaradılması və s.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyadan danışarkən, ilk növbədə, onu şərtləndirən amillər qeyd edilməlidir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin təhlili nəticəsində inteqrasiyaya səbəb olan və onu şərtləndirən aşağıdakı amillər mövcuddur:

- Dövlətlərin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin nisbətən bərabərliyi və inteqrasiya edən ölkələrin bazar münasibətləri səviyyəsinin yaxınlığı;
- İnteqrasiya edən ölkələrin coğrafi yaxınlığı və nəqliyyat əlaqələri;
- İnkişaf, maliyyələşdirmə, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, siyasi əməkdaşlıq və s. sahələrdə dövlətlər qarşısında dayanan iqtisadi və digər problemlərin ümumiliyi.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya ölkələrində inteqrasiya prosesinin müvəffəqiyyətlə keçməsi inteqrasiya edən ölkələrin iqtisadiyyatının yüksəlişdə olmasını tələb edir. Birmənalı şəkildə qeyd etmək olar ki, böhran şəraitində olan ölkələr adətən bir-biri ilə çətin inteqrasiya edirlər və istiqamətdə dövlətlərin əməkdaşlığı çətinləşir.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya proseslərini müəyyən edən amillərə aşağıdakılar aid edilir: təsərrüfat həyatının qloballaşması; beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi; elmi-texniki inqilabın öz xarakterinə görə ümumdünyəvi olması; milli iqtisadiyyatların açıldığına yüksəldilməsi beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanı şərtləndirən amillər kimi inteqrasiya edən ölkələrin rəhbərliyinin siyasi iradəsi də qeyd olunur və buna misal kimi Avropa İttifaqı, Şimali Amerika Azad Ticarət Assosiasiyası (NAFTA), Jənubi

Konus Ölkələrin Ümumi Bazarı (MERKOSUR) kimi inteqrasiya birliklərinin yaradılmasında maraqlı ölkələrin siyasi rəhbərliyinin təşəbbüsü qeyd edilir.

Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyada Azərbaycan tərəfindən də bu istiqamətdə mühüm tədbirlər həyata keçirilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatında GÜÖAM təşkilatı çərçivəsində bir sıra istiqamətlər üzrə, o cümlədən gömrük işi sferasında əməkdaşlığın qurulması və inkişaf etdirilməsində bilavasitə yaxından iştirak edir.

Dünya ölkələrində azad ticarət zonası və gömrük ittifaqları yaradılarkən iştirakçı dövlətlər bazarın genişləndirilməsini və öz aralarında ticarət üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını müəyyənləşdirmiş, azad ticarət zonasının və gələcəkdə gömrük ittifaqlarının yaradılması üçün hüquqi əsas kimi çıxış etmişdir. Bu global məqsədin realizəsi isə 1986-cı il tarixli Vahid Avropa aktı ilə müəyyənləşir və həmin akta təsərrüfat fəaliyyətinin prioritet sahələrində ümumi sahəsi və elmi-texniki siyasətin həyata keçirilməsi, iştirakçı dövlətlərin sosial-iqtisadi inkişafını müəyyən etmək məqsədilə vahid regional siyasətin, ümumi xarici siyasətin, siyasi əməkdaşlığın işlənilib hazırlanması, reallaşdırılması və s. daxildir.

İqtisadi inteqrasiyanın iştirakçı-dövlətlər üçün müsbət səmərə gətirməsi şübhəsizdir. Belə ki, inteqrasiya bloklarının formalaşdırılması dövlətlərin iqtisadi potensialını gücləndirir, mal dövriyyəsinin genişlənməsinə, istehsal əlaqələrinin artmasına səbəb olur. Bundan başqa, dövlətlərin iqtisadi yaxınlaşması iqtisadi inteqrasiya iştirakçılarının ərazisində yerləşən firmalar üçün əlverişli şərait yaradır.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın güclənməsində məqsəd regionun iqtisadiyyatının üstünlüklərindən istifadə edilməsi, əlverişli xarici siyasət mühitinin yaradılması, ticarət siyasətinin düzgün həyata keçirilməsi, iqtisadiyyatın struktur cəhətdən yenidən qurulmasına kömək edilməsi, birgə gömrük tarif münasibətlərinin tənzimlənməsi, milli iqtisadiyyatın inkişafı və gənc sahibkarlığın inkişafına kömək edilməsindən ibarətdir. Qeyd etmək

lazımdır ki, integrasiyada iştirak edən ölkələrin bazar iqtisadiyyatı səviyyəsinin uyğunluğu, joğrafi yaxınlığı, onların qarşısında duran problemlərin ümumiliyi, bazar islahatlarının sürətləndirilməsi zəruriliyi və s. məsələlər olduqca vacibdir. İntegrasiya qrupları ümumi bazarın üstünlüklərindən istifadə etmək, milli inkişaf üçün əlverişli xarici şəraitin yaradılması, iqtisadi məsələlər üzrə beynəlxalq danışıq mövqelərinin möhkəmləndirilməsi, bazar islahatları təcrübəsinin mübadiləsi, milli iqtisadiyyata, kənd təsərrüfatına yardım edilməsi və s. üstünlüklərə malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya dövlətləri qarşılıqlı yaxınlaşma üçün ilkin addımlar atırlar və onların arasında preferensial ticarət sazişləri imzalanır. Bu sazişlər ya ayrı-ayrı dövlətlər arasında ikitərəfli əsasda, ya da müvafiq integrasiya qruplarında iştirak edən ayrı-ayrı ölkələrə münasibətdə təqdim edilən daha əlverişli recim verirlər.

BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyası tərəfindən hazırlanmış və 30 maddədən ibarət «Daha əlverişli klauzula haqqında maddələr layihəsi»nin 5-ci maddəsində deyilir ki, daha əlverişli dövlət rejimi benifisiya qəbul edən dövlətə və ya onunla əlaqədar olan şəxslərə və əşyalara, benifisiar dövlətin üçüncü dövlətə və ya həmin üçüncü dövlətlə müəyyən əlaqədə olan şəxslərə və əşyalara verilən rejimdən az əlverişli olmayan recimidir.

Daha əlverişli recimin tarixinə müraciət etsək, o, əsasən ticarət müqavilələri ilə formalaşmışdır.

Daha əlverişli recim həm çoxtərəfli müqavilələrdə, həm də ikitərəfli razılışmalarda müəyyən edilir. Daha əlverişli recim QATT-ÜTT fəaliyyətinin əsas məzmununu təşkil edir. Belə ki, QATT-da göstərilir ki, iştirakçı dövlətlər xarici ticarət fəaliyyətində və gömrük sferasında bir-birinə daha əlverişli şərait yaratmalıdırlar. Sonradan bu recim QATT-ın Uruqvay Raundunda 15 aprel 1994-jü il Mərakeş sazişi ilə yaradılan ÜTT-nin əsas fəaliyyət prinsipi kimi mövcud olmaqla davam etmişdir. Belə ki, daha əlverişli recim şərtsiz xarakter daşıyır və ÜTT-yə daxil olan ölkələr onu tam həjmdə tətbiq etməlidir.

Lakin integrasiya prosesinin birinci mərhələsində heç bir dövlətlərarası orqanın yaradılmasından söhbət getmir.

İntegrasiyanın ikinci mərhələsində integrasiya edən ölkələr azad ticarət zonalarının yaradılmasına keçir. Bu zaman ikinci ölkələr münasibətdə milli gömrük tariflərini saxlamaqla, qarşılıqlı münasibətlərdə gömrük tariflərinin tam ləğvi nəzərdə tutulur. Əksər hallarda azad ticarət zonaları üçün müəyyən edilən şərtlər kənd təsərrüfatı məhsullarından başqa bütün mallara şamil edilir.

Azərbaycan Respublikasında azad iqtisadi zonalar barədə xüsusi qanun olmasa da və hər hansı regionun azad iqtisadi zona hesab edilməsi hələlik müəyyən edilməsə də, azad iqtisadi zonalarla bağlı 15 yanvar 1992-ci il tarixli «Xarici investisiyaların qorunması Azərbaycan Respublikası Qanununun 41-ci maddəsinin 1-ci hissəsində deyilir ki, xarici investisiyaların, investisiya müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyəti üçün güzəştli recimin müəyyən edildiyi ərazi sərbəst iqtisadi zona sayılır.

İntegrasiyanın üçüncü mərhələsi gömrük ittifaqlarının yaradılması ilə bağlıdır. Bu zaman razılaşdırılmış şəkildə milli gömrük tariflərinin ləğv edilməsi və ümumi tariflərinə keçilməsi, o cümlədən üçüncü ölkələrə münasibətdə ticarətin qeyri-tarif tənzimlənməsinin vahid sistemi yaradılır. Adətən gömrük ittifaqı dövlətlərin razılaşdırılmış xarici ticarət siyasətini həyata keçirən dövlətlərarası orqanların inkişaf sistemini tələb edir.

İntegrasiya proseslərində ən yüksək səviyyə iqtisadi ittifaqların yaradılması ilə nəticələnir. Bu zaman ümumi gömrük tarifinin tətbiq edilməsi, malların və istehsal faktorlarının sərbəst hərəkəti ilə yanaşı, makroiqtisadi siyasətin əlaqələndirilməsi daha mühüm sahələrdə (məsələn, valyuta, büdcə, pul və s.) qanunverijiliyin unifikasiyasını (vahid şəkilə salınmasını) nəzərdə tutur. Bu zaman ayrı-ayrı dövlətlərin hökumətləri səviyyəsində həyata keçirilən bəzi funksiyalar dövlətlər tərəfindən yaradılmış orqanlara verilir.

İqtisadi integrasiya, o cümlədən gömrük ittifaqının yaranması nəzəriyyəsi Kanada iqtisadçısı Vaynerin adı ilə bağlıdır. Belə ki, gömrük ittifaqı

nəzəriyyəsinə əsasən, Vayner iki tip səmərəliliyi qeyd edir: statistik və dinamik səmərəlilik. Statistik səmərəlilik kimi gömrük ittifaqının yaradılmasından dərhal sonra bilavasitə onun nəticəsi kimi müşahidə olunan iqtisadi nəticələr, dinamik səmərəlilik dedikdə isə gömrük ittifaqının formalaşmasının daha sonrakı mərhələlərində müşahidə olunan iqtisadi nəticələr başa düşülür.

Gömrük ittifaqları beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın daha geniş yayılmış formasıdır. Onu iki və daha çox dövlətin öz aralarında ticarətdə gömrük rüsumlarının aradan qaldırılması kimi başa düşmək olar. QATT-ın 14-jü maddəsinə görə, gömrük ittifaqı daxilində gömrük rüsumlarının tam ləğvi və vahid xarici gömrük tarifinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Azad iqtisadi zonalar və gömrük ittifaqları arasında bir sıra fərqlər var. Belə ki, azad iqtisadi zonalarda gömrük rüsumlarının tədricən aşağı salınması, qeyri-tarif baryerlərinin aradan qaldırılması tədricən həyata keçirilir. Son nəticədə azad iqtisadi zonalar üzv ölkələr arasında rüsumsuz ticarəti təmin edirlər. Gömrük ittifaqlarında isə üzv ölkələr arasında rüsumsuz ticarət əlaqələri olmaqla bərabər ittifaqa daxil olmayan ölkələrə münasibətdə ümumi gömrük tarifi mövcud olur. Gömrük ittifaqları çərçivəsində üzv ölkələrin istehsal və istehlak strukturunda ciddi dəyişikliklər baş verir. Vahid xarici ticarət siyasətini həyata keçirərək gömrük ittifaqı daxilində inteqrasiya proseslərinin inkişafına ciddi təsir göstərir. Təcrübə göstərir ki, bu daxili mal və xidmətlər bazarının inkişafına da əlverişli təsir edir.

Müxtəlif regionlarda inteqrasiya prosesinin öyrənilməsi ilə beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya və qarşılıqlı gömrük tarif münasibətlərinin bir qədər geniş təhlil edilməsi zəruridir. İlk növbədə Avropa İttifaqında inteqrasiya prosesinin təhlili bu problemi hərtərəfli nəzərdən keçirməyə imkan vermiş olar.

Dünya ölkələrində regionda inteqrasiya prosesinin forması bir neçə mərhələyə bölünür:

- Azad ticarət zonası mərhələsi (1958-1968-ci illər);
- Gömrük ittifaqı mərhələsi (1968-1976-cı illər);
- Ümumi bazar mərhələsi (1987-1992-ci illər);

-İqtisadi ittifaq mərhələsi (1993-cü ildən indiki dövrə qədər).

Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa İttifaqı çərçivəsində inteqrasiya prosesinin daha yüksək mahiyyəti 1992-ci ilin sonundan ümumi bazarın yaradılması ilə qoyulmuşdur. Bu zaman mühüm inteqrasiya nəticələri ilə bərabər üzv ölkələr arasında daxili iqtisadi siyasətin razılaşdırılması üzrə ciddi tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, vahid aqrar siyasət həyata keçirilərkən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının yüksəldilməsi və s. digər başlıca məqsədlər qarşıya qoyulur. Məsələn, Avropa İttifaqı daxilində kənd təsərrüfatı məhsullarına vahid qiymətin və ona yardım üzrə vahid mexanizminin müəyyən olunması; tarif və digər məhdudlaşdırmaların nəzərdə tutulmadığı kənd təsərrüfatı məhsulları ticarətinin azadlığı (Avropa İttifaqı daxilində); kənd təsərrüfatının vahid maliyyələşdirilməsi və s.

Bundan başqa, Avropa İttifaqı çərçivəsində üçünjü ölkələrlə münasibətdə vahid siyasətin yeridilməsindən də söhbət gedir. Avropa valyuta siyasətinin və sosial siyasətin həyata keçirilməsində də ciddi irəliləyişlər əldə edilmişdir.

Beləliklə, dünyada ən yüksək inteqrasiya qrupu kimi Avropa İttifaqı fəaliyyət göstərir. Hal-hazırkı dövrdə Avropa İttifaqı bütün əsas inteqrasiya proseslərini keçmişdir, iqtisadi ittifaqın təkmilləşməsi və inkişafı mərhələsini yaşayır. Avropa İttifaqı çərçivəsində malların və istehsalın bütün faktorlarının sərbəst hərəkəti təmin edilməklə ümumi gömrük tarifi bazasında xarici ticarət siyasəti yaradılır, kənd təsərrüfatı, energetika, nəqliyyat və digər sahələrdə vahid siyasət həyata keçirilir.

Avropa İttifaqına inteqrasiya Azərbaycan Respublikası qarşısında duran ciddi məsələlərdəndir. Belə ki, müxtəlif istiqamətlər üzrə əməkdaşlığın, o cümlədən xarici investisiyaların cəlb edilməsi istiqamətində mühüm addımların atılmasını nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikası ilə Avropa Birliyi arasında 22 aprel 1996-cı il tarixdə imzalanmış Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq sazişi bu jəhətdən xüsusi qeyd edilə bilər.

Digər regionlar üzrə də bu məsələləri bir qədər geniş təhlil edək. Belə ki, 1992-ci ildə Macarıstan, Polşa, Slovakiya və Çexiyanın iştirak etdiyi azad

tijarət zonası haqqında Mərkəzi Avropa sazişi imzalanmışdır. Sonradan ona bir sıra dövlətlər də (Rumıniya, Bolqarıstan) qoşulmuşdur. Sazişlə sənaye və kənd təsərrüfatı sahəsində gömrük rüsumlarının ləğvinə qədər onların tədrijiən aşağı salınması və digər qeyri-tarif məhdudlaşdırmaların aradan qaldırılması nəzərdə tutulur. Saziş Standstill prinsipinə əsaslanmışdır. Belə ki, tariflər birtərəfli qaydada gömrük rüsumlarını qaldıra və yeni ticarət maneələri müəyyən edə bilməzlər. Hazırki dövrdə sənaye malları nomenklaturası üzrə gömrük rüsumları 80%, kənd təsərrüfatı malları üzrə isə təqribən 50% ləğv edilmişdir. 1994-cü ildə üzv-dövlətlər qarşılıqlı ticarətdə gömrük rüsumlarının tam ləğv edilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri sürətləndirməyi nəzərdə tutmuşlar.

Şimali Amerika regionunda inteqrasiya prosesinin tənzimlənməsində 17 dekabr 1992-ci ildə ABŞ, Kanada və Meksika arasında yaradılmış NAFTA (1 yanvar 1994-cü ildə qüvvəyə minmişdir) xüsusi yer tutur. Bu zaman nəinki gömrük baryerlərinin aradan qaldırılmasına, həmçinin vahid kontinental bazarın formalaşmasına mühüm yol açılmışdır. Eyni zamanda, 3 qonşu ölkə arasında iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində bir sıra qarşılıqlı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur. Məsələn, 2010-cu ilə qədər bütün gömrük rüsumlarının ləğvi, ticarətdə çoxlu sayda qeyri-tarif baryerlərin aradan qaldırılması, Meksikada Şimali Amerika kapital qoyuluşu reciminin yumşaldılması və s.

İnteqrasiya prosesləri Asiya-Sakit Okean regionunda da inkişaf etmişdir. Belə ki, Asiya-Sakit okean regionu mürəkkəb bir sistemi – Yaponiya – Çin yeni sənaye ölkələrini (Jənubi Koreya, Tayvan, Honkonq, Sinqapur), ASEAN-ı əhatə edir. ASEAN – Jənub-Şərqi Asiya Dövləti Assosiasiyası 1967-ci ildə formalaşmaqla İndoneziyanı, Malaziyanı, Tailandı, Filippini, Sinqapuru, Bruneyi və Vyetnamı birləşdirir. Bundan başqa, 1989-cu ildə yaranmış Asiya-Sakit okean iqtisadi birliyi xüsusi qeyd edilə bilər. Yeni formalaşma mərhələsini keçməsinə baxmayaraq, həmin inteqrasiya birliyi çərçivəsində 2020-ci ilə qədər daxili maneələrin və gömrüyün olmadığı azad ticarət zonasının yaradılması nəzərdə tutulur.

Bundan əlavə 1981-ci ildə Fars körfəzi Ərəb Dövlətləri Əməkdaşlığı Şurası yaradılmışdır ki, bu da özündə altı neft dövlətini – Səudiyyə Ərəbistanını, Bəhreyni, Qətəri, Küveyti, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərini və Omanı birləşdirir.

Latin Amerikasında inteqrasiya prosesinin tənzimlənməsində 1991-ci ildə Argentina, Braziliya, Uruqvay və Paraqvay arasında imzalanmış və 1995-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minən Ticarət Paktı Cənubi Konus Ölkələrin Ümumi Bazarı MERKOSUR mühüm yer tutur ki, bu zaman qarşılıqlı şəkildə təqribən 90 faiz istənilən tarif baryerlərindən azad edilmə nəzərdə tutulur və 3-cü ölkələrə münasibətdə vahid gömrük tarifi müəyyən edilir. MERKOSUR dövlətləri digər dövlətlərlə birlikdə (bütövlükdə 11 dövlət) Latin Amerikasında iri inteqrasiya birliyinin Latin Amerikasına İqtisadi Assosiasiyasının üzvüdürlər. İnteqrasiya prosesləri Afrika regionunda da formalaşmışdır. Məsələn, Afrika Birliyi (1994), Qərbi Afrika Dövlətləri İqtisadi Birliyi (1975), Şərqi və Jənubi Afrika Ümumi Bazarı (1993), Mərkəzi Afrika Gömrük və İqtisadi Birliyi (1967) və s.

İndi isə keçmiş postsovet məkanında inteqrasiya prosesini təhlil edək. Uzun müddət özündə 15 müttəfiq respublikanı birləşdirən SSRİ-nin dağılmasından sonra həmin regionda iqtisadi münasibətlərin əlaqələndirilməsi və son nəticədə iqtisadi inteqrasiyanın formalaşması zəruriliyi açıq-aydın hiss edilir. Uzun müddət iqtisadiyyatın bir-biri ilə sıx bağlılığı və qarşılıqlı asılılığı belə əməkdaşlığın yaradılmasını zəruri etmişdir.

1991-ci ildə Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) yaradılması qərara alınmış və 1993-cü ildə MDB-nin Nizamnaməsi qəbul edilmişdir. MDB-nin Nizamnaməsinin iqtisadi, sosial və hüquqi sahədə əməkdaşlığa həsr olunmuş bölmələrində razılaşdırılmış iqtisadi siyasətin ümumi istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, MDB çərçivəsində bir sıra mühüm sənədlər qəbul edilmişdir. Məsələn, «Müstəqil Dövlətlər Birliyinin inteqrasiya inkişafının əsas istiqamətləri» - MDB Dövlət Başçıları Şurasının

Memorandumu, İntestisiya fəaliyyəti sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş, azad ticarət zonasının yaradılması haqqında saziş və s.

1995-ci ildə MDB çərçivəsində gömrük ittifaqı formalaşmışdır. 13 mart 1992-ci ildən MDB çərçivəsində gömrük siyasətinin prinsipləri haqqında saziş imzalanmışdır. Həmin sazişə uyğun olaraq Gömrük Şurası yaradılmış və fəaliyyətə başlamışdır.

Azərbaycan MDB çərçivəsində qəbul edilmiş bir sıra beynəlxalq sənədlərin iştirakçısıdır. Məsələn, 10 fevral 1995-ci il tarixli «MDB iştirakçı-dövlətlərin gömrük qanunverijiliyinin əsasları» (12 mart 1995-ci il tarixli qanunla Azərbaycan Respublikasında müqaviləyə qoşulmuşdur); 15 aprel 1994-jü il tarixli azad iqtisadi zonanın yaradılması haqqında Konvensiya (8 oktyabr 1996-cı il tarixli qanunla Azərbaycan Respublikası bu konvensiyaya qoşulmuşdur) və s.

Gömrük tarifi ilə əlaqədar məsələlərin təhlili onun dövlətin milli iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafında rolunun qarşılıqlı şəkildə araşdırılmasını tələb edir. Bu problemlərin daha dərinlən öyrənilməsi isə gömrük tarifinin müxtəlif xarici ölkələrin praktikasında inkişaf mərhələlərinə uyğun araşdırılması zəruriliyini tələb edir. Gömrük tarifi xarici ticarətin tənzimlənməsinin mühüm vasitələrindən biridir və gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu zaman gömrük tarifi parametrlərinin (əmtəə nomenklaturası, gömrük rüsumlarının dərəcəsi, növləri və s. xüsusiyyətləri, idxal və ixraj həjmi və strukturu məlumatlarının toplanılması, daxili və tələbatın müəyyən edilməsi, yerli malların istehsalı və s. məsələlərin geniş təhlili mövzu üçün əhəmiyyətli hesab edilə bilər. Ona görə də ilk növbədə xarici dövlətlərin təjribəsində onların iqtisadi inkişafı mərhələlərinə uyğun məlumatların müqayisəli təhlili zəruridir. Sonra isə həmin məlumatların XX əsr timsalında araşdırılması həmin dövlətlərlə iqtisadi inkişaf münasibətlərini quran və daha da inkişaf etdirməyi qarşısına məqsəd qoyan Azərbaycan Respublikası üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

II FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ GÖMRÜK SİYASƏTİ VƏ ONUN SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1. Gömrük siyasətinin normativ-hüquqi bazasının formalaşması

Dövlət suverenliyi hər dövlətin gömrük məsələlərinin birtərəfli qaydada daxili qanunvericiliklə tənzimlənməsi zərurətini meydana çıxarır. Lakin, hər bir dövlətin geo-siyasi mövqeyi və ayrı-ayrı dövlətlərlə əlahiddə münasibətləri bu məsələlərə xüsusi yanaşma metodları tətbiq edilməsini şərtləndirir. Eyni zamanda gömrük siyasətinin beynəlxalq əhəmiyyəti açıq-aşkardır və nəticədə bu məsələlər razılaşdırma tənzimlənməsinin mövzusunda çevrilir. Əgər hər hansı bir dövlət, gömrük məsələlərinin həlli zamanı digər dövlətlərin maraqlarını nəzərə almırsa və ya onların mənafeyinə zərbə vura bilən siyasət yeridirsə, xarici iqtisadi əlaqələri və bütövlükdə beynəlxalq əlaqələri mürəkkəbləşdirən konfliktlər meydana çıxıb bilər.

Gömrük sahəsində beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlığı, həmçinin müasir gömrük tariflərinin mürəkkəbliyi, çoxsaylı gömrük rəsmiləşdirilmələri qaydaları gündəlik zərurət halına gətirilir.

Beynəlxalq ticarət dövriyyəsinin inkişafı, turist mübadiləsi, humanitar əlaqələr gömrük siyasətinin əsas istiqamətlərinin və müxəlif dövlətlərin eyni tipli normativ aktlarının koordinasiyasını nəzərdə tutan gömrük qanunvericiliyinin eyniləşdirilməsini labüd edir. Milli normaların yaxınlaşdırılmasına yardım edilməsi, beynəlxalq hüquq və əldə edilmiş hökumətlərarası razılaşmalar prinsipinə əsaslanan beynəlxalq gömrük rejiminin yaradılması ön plana çıxır. Milli gömrük-hüquq sistemlərinin eyniləşdirilməsi beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi və inteqrasiya proseslərinin dərinləşdirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Gömrük qaydalarının əsas eyniləşdirmə vasitələri beynəlxalq müqavilələrin və ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatların tövsiyələridir.

Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına və Avropa Birliyinə daxil olmaq arzusu keçid dövrü ərəfəsində daxili qanunvericilikdə müvafiq dəyişikliklər edilməsini, tətbiq edilən hüquqi normaların beynəlxalq normalara yaxınlaşdırılmasını, rəsmiləşdirmə əməliyyatlarının sadələşdirilməsini, sürətləndirilməsi və eyniləşdirilməsini nəzərdə tutur. Son zamanlar qəbul edilmiş bir sıra qərarları bu istiqamətdə atılmış mühüm addımlar kimi qəbul etmək lazımdır. Vahid idxal gömrük rüsumunun tətbiqi, əlavə dəyər vergisi məsələlərinin çevikləşdirilməsi, bəzi mallara aksiz vergisinin tətbiqi bu qəbildən olan tədbirlərin vacib mərhələləridir.

Azərbaycan Respublikasında 1997-ci ildə «Gömrük Məcəlləsi» və 1995-ci ildə «Gömrük tarifi haqqında» qanunun qüvvəyə minməsi ilə gömrük işi sahəsində qanunvericiliyin hüquqi normativ bazasının əsası qoyuldu (2,...19).

Azərbaycan Respublikasında gömrük-tarif tənzimlənməsi məsələləri, «Gömrük məcəlləsi» ilə «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda və digər qanunlarda nəzərdə tutulmuş hüquq normaları ilə həll olunur.

Gömrük Məcəlləsi «Gömrük işinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını müəyyən edir, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyinin, suverenliyinin və maraqlarının qorunmasına, Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı ilə əlaqələrinin genişlənməsinə, gömrük işi sahəsində təsərrüfat subyektlərinin, fiziki şəxslərin və dövlət orqanlarının hüquqlarının müdafiəsinin təmin olunmasına, onların öz vəzifələrini yerinə yetirməsinə yönəldilmişdir».

Respublikada gömrük fəaliyyətini tənzimləyən gömrük qanunlarını, gömrük hüququnun mənbəyi kimi 2 şərti qrupa bölmək olar:

- a) bilavasitə gömrük məsələlərini tənzimləyən qanunlar;
- b) dolayısı ilə gömrük məsələlərini tənzimləyən qanunlar.

Birinci qrupa «Gömrük tarifi haqqında» qanun, habelə bundan sonra bilavasitə gömrük işi ilə bağlı olaraq qəbul ediləcək digər qanunlar daxildir.

İkinci qrupa isə «Azərbaycan respublikasının Vergi Məcəlləsi», «Girov haqqında», «Valyuta tənzimi haqqında», «İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında» və s. Qanunları daxil etmək olar .

«Gömrük tarifi haqqında» qanun Azərbaycan Respublikasında daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə, xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin formalaşması və tətbiqi, həmçinin ölkənin gömrük sərhəddindən keçən mallardan rüsum tutması qaydalarını müəyyən edir.

Gömrük tarifinin formalaşdırılması və tətbiqi qaydası bu qanunda müəyyən edilmiş və əsas məqsədləri idxalın əmtəə strukturunu səmərəliləşdirmək, malların gətirilməsi və çıxarılması, valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli nisbətini təmin etmək, valyuta sərvətlərinin Respublikanın gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən çıxarılması üzərində səmərəli nəzarət etmək, əmtəə və xidmətləri istehsal etmək, istehlak strukturunda mütləq dəyişikliklər üçün şərait yaratmaqdan ibarətdir. Bundan başqa respublika iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat ilə səmərəli inteqrasiyasına şərait yaratmaq məsələləri həyata keçirilir.

Gömrük rüsumunun dərəcəsi vahid olub, malları gömrük sərhəddindən keçirən şəxslərdən, əqdlərin növlərindən, «Gömrük tarifi haqqında» qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla digər faktlardan asılı olaraq dəyişdirə bilməz.

Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən gömrük rüsumuna cəlb olunan (olunmayan) malların siyahısı və tətbiq edilən rüsum dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir.

İxrac gömrük rüsumlarının dərəcələri və onların tətbiq olunduğu malların siyahısı, həmçinin xarici iqtisadi tənzimlənmənin qeyri-tarif tədbirləri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikasının əlverişli ticarət rejimi tətbiq etdiyi ölkələrin malları üçün ixrac gömrük rüsumları dərəcələrinin son həddi Azərbaycan

Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təyin olunur. Gömrük tarifi tənzimlənməsinin hüququnun əsas məqsəbləri aşağıdakılardır:

1) gömrük işini həyata keçirmək, onun inkişafını və təkmilləşdirilməsini təmin etmək üçün, gömrük və digər müvafiq dövlət orqanlarına səmərəli fəaliyyət şəraiti yaratmaq;

2) gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi üçün optimal, elmi cəhətdən əsaslandırılmış və daha çox demokratik dəyərlərə söykənmiş gömrük sistemi yaratmaq;

3) ölkə vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının qanuni təminatı, onların birləşdiyi ictimai birliklərin gömrük işi ilə əlaqədar fəaliyyətləri zamanı, habelə, xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan fiziki şəxslərin, həmçinin hüquqi şəxslərin gömrük qanunvericiliyində nəzərdə tutulan bütün hüquqların qorunması üçün möhkəm, sabit hüquqi təminat yaratmaq;

4) Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi üstünlüklərini və maraqlarını qorumaq (ilk növbədə burada söhbət ölkəmizin iqtisadi suverenliyi və iqtisadi təhlükəsizliyindən, daxili bazarın qorunmasından, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılmasından, həmçinin Azərbaycan iqtisadiyyatının beynəlxalq əlaqələrindən getməlidir).

Mal və nəqliyyat vasitələrini keçirən şəxslərdən gömrük orqanı istənilən aldığı pul vəsaitləri gömrük ödəmələri adlanır.

Dövlətin öz xərclərini ödəmək və iqtisadi-sosial həyata müdaxiləsini təmin etmək məqsədi ilə, hüquqi və fiziki şəxslərdən qanunvericilik əsasında topladığı məcburi vəsaitlər vergilər adlanır.

Vergilər və gömrük ödəmələrinin hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş müddəalar, habelə Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları təşkil edir. Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən aparılan mallara əlavə dəyər vergisinin tətbiqi Gömrük Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi»-nə uyğun həyata keçirilir.

Gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq, idxal-ixrac əməliyyatlarında ƏDV və aksiz vergiləri tutulur.

ƏDV dolayı vergi olub, əhalinin xərclərindən tutulur. Çünki bu vergi istehsalda alqı-satqı prosesində yaranır. 1 yanvar 2001-ci ildən qüvvəyə minən «Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi»nə görə ƏDV 18% qəbul olunmuşdur. ƏDV-nin faiz dərəcəsi və hesablanması, vergitutma obyektləri müxtəlif ölkələrdə fərdi xarakter daşıyır. Azərbaycan Respublikasında da əlavə dəyər vergisi haqqında qanun və təlimatlar qəbul olunmuşdur. 1992-ci ilə qədər ƏDV-nin dərəcəsi 28% olmuşdursa, 2001-ci ildən 18%-ə endirilmişdir. Sonda müqayisə üçün qeyd edək ki, ƏDV-nin dərəcəsi İspaniya və Fransada 12%, Almaniyada 14%, İngiltərədə 15%, Portuqaliyada 16% və s.-dir. İdxal olunan mallara ƏDV-nin tətbiqi iki funksiyanı yerinə yetirir:

1) xarici iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsi, daha doğrusu daxili bazarda yerli və idxal mallarının arasındakı rəqabətin tənzimlənməsi;

2) dövlət büdcəsinin gəlir hissəsini doldurmaq üçün fiskal funksiyası.

ƏDV-ni müəyyənləşdirərkən advalor dəyərdən istifadə olunur.

ƏDV müqavilədə göstərilən valyuta əsasında hesablanır, daha doğrusu malın gömrük dəyəri hesablanan valyuta əsas götürülür.

ƏDV hesablanarkən üç əsas dəyər elementinin cəmi əsas kimi götürülür:

- malın gömrük dəyəri;

- gömrük rüsumu (advalor, spesifik və kombinə edilmiş tariflərlə hesablanmış);

- aksiz kəmiyyət.

Azərbaycan Respublikasında 1995-ci ildən başlayaraq xarici ticarət mallarından əlavə dəyər vergisi tutulur. İdxal malları istehsal olunduğu ölkənin ərazisində əlavə dəyər vergisinə cəlb olunmadığı üçün, istehlakçı ölkələrdə həmin mallardan əlavə dəyər vergisi tutulur. Lakin Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri ilə xüsusim gömrük sistemi fəaliyyət göstərdiyindən, bu ölkələrdən Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən malların əlavə

dəyər vergisinə cəlb olunması Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə tənzimlənir.

MDB ölkələrinə ixrac olunan mallardan ƏDV tutulur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Dolayı vergilərdən biri də aksizlərdir. Aksizlər istehlak mallarına və xidmətlərinə qoyduğu üçün, bilavasitə alıcılar tərəfindən ödənilir. Aksizlərin faizi, Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi»nə görə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur. Hal-hazırda aksiz faizləri 10%-dən (qiyməti metal və gümüş məmulatı) 90-dək (içməli spirt) dəyişir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ixrac məhsullarına qoyulan ƏDV və aksizləri Azərbaycan Respublikası vergi orqanları, idxal olunan mallar üçün müəyyən edilmiş ƏDV-ni və aksizləri isə Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları toplayır.

Aksizləri advalor tariflərinə görə hesablandıqda malın gömrük dəyəri, gömrük rüsumu və gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün gömrük yığımlarının miqdarı vergi qoymanın bazası kimi götürülür.

Mal qismində ölkənin gömrük sərhəddindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin, habelə müşayət olunmayan baqajda, beynəlxalq poçt göndərişlərində keçirilən, kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malların və yüklərin, həmçinin nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş miqdarda gömrük yığımları alınır.

Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları, gömrük sisteminin xidməti xərcləri kimi qiymətləndirilir. Bu gömrük yığımları birbaşa büdcə vəsaiti hesab olunur.

Gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan gömrük yığımları, mal və sənədlər gömrük rəsmiləşdirilməsinə təqdim olunan qədər və ya həmin vaxt həyata keçirilir. Bu gömrük yığımları ödənilməsinin özünəməxsusluğu aşağıdakılardır:

1)gömrük yığımlarının ödənilməsi üçün hər bir vaxt alma və ya vaxt uzatma nəzərdə tutulmayıb;

2)gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınmış gömrük yığımları geri qaytarılmır.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 112-ci maddəsinə görə gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün yığımların miqdarını qanunvericiliyə uyğun olaraq müvafiq icra hakimiyyəti, yəni Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti müəyyənləşdirir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2001-ci il 12 aprel tarixli 80 sayılı qərarı ilə gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə aşağıdakı gömrük yığımlarının miqdarını müəyyən edilmişdir:

1)mal qismində ölkənin gömrük sərhəddindən keçirilən kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan malların və yüklərin (dəyəri 100 ABŞ dollarından az olduqda 10 ABŞ dollarından az olmayacaq), nəqliyyat vasitələrinin, həmçinin Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənarında sifariş verilməklə gətirilən milli valyutanın gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük dəyərinin, xarici valyuta sərvətlərinin isə nominal dəyərinin 0,15% miqdarında, Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən müəyyən edilən məzənnəyə görə manatla gömrük yığımları alınır.

2)Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən qrant haqqında müqaviləyə əsasən qrant kimi alınan maddi yardım, humanitar və texniki yardım məqsədi ilə, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən diplomatik nümayəndələrinin rəsmi və nəqliyyat vasitələri, elektrik enerjisinin qarşılıqlı ötürülməsi üzrə gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları alınır.

3)Gömrük Yük bəyannaməsinin hər bir əlavə vərəqi üçün sövdələşmə xarakterindən asılı olmayaraq 5 ABŞ dolları məbləğində məzənnəyə görə manatla ödənc alınır.

4)Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindəq tranzit gömrük rejimi altında keçirilən malların gömrük rəsmiləşdirilməsinə 30 ABŞ dolları,

hər əlavə Tranzit Yük Bəyannaməsi üçün 10 ABŞ dolları miqdarında məzənnəyə görə gömrük yığımları alınır.

5) fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə gətirilən nəqliyyat vasitələrinin qeydə alınması üçün vəsiqə verilməsinə görə: - yük və minik avtomobilləri, mikro-avtobus və avtobuslar üçün – 20 ABŞ dolları; digər nəqliyyat vasitələri üçün 15 ABŞ dolları məbləğində məzənnəyə uyğun olaraq manatla ödəncə alınır.

6) malların və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikası orqanlarının iş vaxtından kənarında və müəyyən edilmiş yerdən kənarında rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımları ikiqat miqdarda alınır.

Saxlanca görə gömrük yığımları. Gömrük anbarlarında və sahibi Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları olan müvəqqəti saxlanca anbarlarında malların və nəqliyyat vasitələrinin saxlanmasına görə göstərilən xidmətlərin orta dəyərindən asılı olaraq Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin müəyyən etdiyi miqdarda gömrük yığımları alınır (Gömrük Məcəlləsinin 113-cü maddə).

Malların gömrük müşayətinə görə gömrük yığımları. Malların gömrük müşayətinə görə Azərbaycan Respublikası DGK-nin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin razılığı ilə müəyyən etdiyi miqdarda gömrük yığımları alınır.

Tətbiq olunan gömrük vergiləri, gömrük rüsumları və müxtəlif gömrük yığımları dövlət büdcəsi gəlirlərinin təxminən 10-25%-ə qədərini təşkil etsə də, gəlir gətirmədiyindən daha çox iqtisadi siyasət vasitəsi kimi əhəmiyyətə malikdir.

2.2.Gömrük siyasəti ilə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin qarşılıqlı əlaqəsi

Gömrük xidməti ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin keşiyində duran və nəticə etibarilə onun suverenliyinin qorunmasında fəal iştirak edən etibarlı qüvvədir. İqtisadi inkişafın dərinləşməsi, daxili bazarın yad təsirlərdən qorunması, dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşmasında gömrük xidmətinin rolu böyükdür. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan öz suverenliyini bərpa etdikdən sonra 1992-ci il yanvarın 30-da Dövlət Gömrük Komitəsi yaradılmışdır. Lakin o zaman mürəkkəb ictimai-siyasi vəziyyət gömrük orqanlarının formalaşmasına imkan verməmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra isə bütün sahələrdə olduğu kimi, gömrük xidmətində də islahatlar aparılmış, Dövlət Gömrük Komitəsinin fəaliyyətində ciddi dönüş yaranmışdır. Ulu öndərin sözlərilə desək, gömrük xidməti Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Gömrük xidməti hər bir dövlətin müstəqilliyinin əsas atributlarından biridir.

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanın iqtisadi inkişafı, onun suverenliyinin təmin edilməsi ölkədə aparılan gömrük siyasətilə bilavasitə bağlıdır. Bütün bunlar nəzərə alınmaqla son 10 ildə Azərbaycanda uğurlu gömrük siyasətinin təməli qoyulmuş, gömrük işinin təkmilləşdirilməsi, gömrük orqanlarının maddi-texniki və normativ-hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi, ümumdünya gömrük sistemində inteqrasiyası istiqamətində uğurlu addımlar atılmışdır. Bununla belə, gömrük işi ölkədə və dünyada gedən ictimai-siyasi, iqtisadi-sosial proseslərdən geridə qala bilməz və daim təkmilləşdirilməlidir. Odur ki, ötən illərdə olduğu kimi, yola saldıığımız 2008-cı ildə də bu sahədə görülmüş işlər davam etdirilmiş, kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir. Gömrük orqanlarının mühüm vəzifələrindən biri də fiskal funksiyanın – gömrük vergi və rüsumları üzrə proqnozun yerinə yetirilməsidir. Bildiyimiz kimi, son dövr Azərbaycanda mövcud olan siyasi sabitlik, həyata keçirilən iqtisadi islahatlar öz bəhrəsini verir. Makroiqtisadi

göstəricilər yüksələn xətlə artır. Nəticədə dövlət büdcəsinin ölkə üzrə artım tempi dünya üzrə orta göstəricini qabaqlamışdır.

Bu gün dünyada vahid iqtisadi sistem ayrı-ayrı ölkələrin milli təsərrüfat sistemlərinin məcmusundan ibarət ümumdünya təsərrüfat sistemi formalaşır. Həmin sistemlər daim sıx əlaqədədirlər, ancaq eyni zamanda bir-birinə qarşılıqlı təsir edirlər. Azərbaycan da müstəqil dövlət kimi özünün milli təsərrüfat sistemini qurur. Bu sistemin formalaşması üçün isə onu xarici müdaxilədən qorumaq zəruridir. Çünki iqtisadi təhlükəsizlik hərbi təhlükəsizlik qədər vacibdir. Bunun təmin olunması, təbii ki, gömrük orqanlarının vəzifəsidir. İndi tam qətiyyətlə deyə bilərik ki, müstəqil Azərbaycanın müstəqil gömrük sistemi formalaşmış və qarşıya qoyulan funksiyaları kifayət qədər müvəffəqiyyətlə yerinə yetirir. Bu funksiyalar aşağıdakılardır:

I. hüquq-mühafizə orqanı kimi gömrük xidməti təhlükəsizliyi təmin edilir, narkotik maddələrin qeyri-qanuni dövriyyəsinə, qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə aparılır.

II. fiskal funksiyalarının yerinə yetirilməsi, yəni dövlət büdcəsi gəlirlərinin təmin edilməsi. Bundan başqa gömrük orqanları ölkədə yeni iqtisadi inkişaf mərhələsinin başlanmasına uyğun olaraq milli istehsalın qorunmasında proteksionist siyasətin həyata keçirilməsinə də xidmət edirlər

Büdcə gəlirlərinin yerinə yetirilməsində gömrük orqanları da mühüm rol oynayır. Təkcə onu qeyd edim ki, büdcə gəlirlərində gömrük vergi və rüsumlarının xüsusi çəkisi azalsa da, məbləği ilbəl artır. 2006-cı ilin yekunlarına əsasən, Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə nəzərdə tutulmuş 505,4 milyon manta gömrük vergi və rüsumu əvəzinə büdcəyə 515,9 milyon manat vəsait köçürülmüş, proqnoz artıqlaması ilə təmin edilmişdir. Bir sözlə, büdcə daxilolmalarında, yəni vergi növlərində və strukturda dəyişikliklər aparılmadan maliyyə intizamı və qaçaqmalçılığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, ümumiyyətlə, gömrük nəzarətinin daha effektiv təşkili və digər sahələrdə görülən tədbirlər nəticəsində Dövlət Gömrük Komitəsi hər il olduğu kimi, ötən ildə də proqnozu artıqlaması ilə yerinə yetirmişdir. 2007-ci il üzrə müvafiq tapşırıqlara gəlincə, bütün iqtisadi

təhlillər aparıldıqdan sonra Dövlət Gömrük Komitəsi üçün 630 milyon manat proqnoz nəzərdə tutulmuşdur. Tam əminliklə deyə bilərəm ki, bu ildə də Dövlət Gömrük Komitəsi öz üzərinə düşən vəzifənin öhdəsindən layiqincə gələcək. Belə ki, son illər Azərbaycan gömrük xidmətinin maddi-texniki bazası möhkəmləndirilmiş, qanunvericilik bazası təkmilləşdirilmişdir. Bunlar isə növbəti uğurlara əsaslı yol açır.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında özünəməxsus yeri olan gömrük orqanları əvvəlki illərdə olduğu kimi, ötən hesabat ilində də fəallıq göstərərək, "Dövlət büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə gömrük vergi və rüsumları üzrə müəyyən edilmiş proqnozun artıqlaması ilə yerinə yetirilməsini təmin etmişdir.

Belə ki, xarici ticarətin ümumi dövriyyəsinin 11637,2 mln. ABŞ dolları, o cümlədən, ixracın 6372,1 mln. ABŞ dolları, idxalın isə 5265,1 mln. ABŞ dolları olmaqla, ümumi idxalda vergitutma bazasının 45,2 % təşkil etdiyi 2006-cı ildə Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən 505,4 mln. manat proqnoza qarşı 515,9 mln. manat məbləğdə vəsait toplanaraq dövlət büdcəsinə köçürülməsi təmin olunmuş və illik proqnoz 102,1% yerinə yetirilmişdir. Bu da 2005-ci il ilə müqayisədə 139,8 mln. manat və yaxud 37,2% çoxdur.

Məlum olduğu kimi, ölkədə yeni iqtisadi inkişaf mərhələsi başlayıb. Bundan əvvəl ölkəmiz iki inkişaf mərhələsi yaşadı. Siyasi sabilliyin təmin olunması mərhələsi 1996-cı ildə başa çatdı. Sonra start götürən makroiqtisadi sabilliyin təmin olunması 1996-2000-ci illərdə həyata keçirildi. Həmin dövrdə birinci özəlləşdirmə proqramını həyata keçirməklə yanaşı makroiqtisadi sabillik əldə olundu. Bu müddətdə milli valyutanın kursu, inflyasiya səviyyəsi, xarici valyuta ehtiyatlarının formalaşması müsbət istiqamətdə dəyişib. Bütün bunlardan sonra yeni bir inkişaf mərhələsi başlayıb. Gömrük orqanlarının vəzifələri də bu mərhələlərə uyğun olaraq dəyişir. Birinci mərhələdə gömrük orqanlarının fəaliyyətində əsas diqqət bilavasitə sərhədlərin tam şəkildə qorunması idi. Yəni sərhəddən ölkəyə hər hansı yad ünsür daxil olmasının qeyri-qanuni miqrasiyanın, qaçaqmalçılıq və narkotik vasitələrin dövriyyəsinin qarşısının alınması əsas

məqsəd idi. Yəni ölkə daxilində həyata keçirilən siyasi sabillik proseslərinə kənar təsirlərin qarşısının alınması zəruri idi. İkinci mərhələdə isə əsas məsələ fiskal funksiyanın həyata keçirilməsi, yəni büdcənin gəlirlərinin proqnoz səviyyəsində təmin olunması idi. Amma indiki mərhələdə bu funksiyalar sırasına proteksionist funksiya da əlavə olunub. İqtisadi inkişafın təmin olunması üçün yerli istehsalın qurulmasına ehtiyac var. Ölkədə daxili istehlak bazarının formalaşması və onun strukturunun dəyişməsində gömrük orqanları mühüm rol oynamalıdır. İstehlak bazarı iki hissədən ibarətdir: əhalinin istehlak bazarı və istehsal sahələrinin istehlak bazarı. Onların hər ikisində struktur dəyişdirilməli, istehlakda yerli və xarici xammalın həcmi müəyyənləşməlidir. Hesab edirəm ki, iqtisadi inkişafın təmin olunmasında təkcə DGK yox, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, bank qurumları, Vergilər, Maliyyə nazirlikləri birgə kompleks şəkildə fəaliyyət göstərməlidirlər. Bildiyiniz kimi, dövlət başçısı 2003-cü il üçün Dövlət Neft Fondu büdcəsinin formalaşması haqqında fərman imzaladı. Fərmanda Nazirlər Kabinetinə tapşırıb ki, Neft Fondunun vəsaitlərindən səmərəli istifadə etmək üçün investisiya proqramları hazırlansın. Çox vacib olan bu məsələ onu göstərir ki, ölkədə yaranmış həm xarici valyuta resursları, həm də Neft Fondunun vəsaitləri hesabına yerli istehsalın inkişaf etdirilməsinə başlamaq lazımdır. Hazırda bu istiqamətdə iş aparılır. Gömrükçü kimi onu qeyd etmək istərdim ki, həmin investisiya proqramlarının təmin edilməsində idxal və ixrac əməliyyatları və hazırki fəaliyyətin təsirini mütləq nəzərə almaq lazımdır. Bu proseslərin səmərəliləşdirilməsi isə iqtisadçıların öz üzərinə düşür.

2006-cı il ərzində Azərbaycanın gömrük orqanları ölkənin iqtisadi mənafeyinin və təhlükəsizliyinin qorunması, qaçaqmalçılığa və gömrük işi sahəsində digər hüquqpozmalara qarşı mübarizə aparılması istiqamətində hüquq-mühafizə sahəsində fəaliyyətini gücləndirməklə kompleks tədbirlər həyata keçirmişdir. Hesabat dövründə gömrük orqanlarının əməliyyat bölmələrinin fəaliyyəti əsasən qaçaqmalçılığa qarşı mübarizənin aparılmasına, xüsusilə də qaçaqmalçılıq kanallarının aşkar olunmasına və ləğvinə, qabaqlayıcı, profilaktik və əməliyyat-axtarış tədbirləri vasitəsilə gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınmanın və

digər hüquqpozmaların qarşısının alınmasına yönəlmişdir. Həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində ötən il 5326 hüquqpozma faktı aşkar edilmişdir. Bu faktlardan 181-i cinayət xarakterli faktlar olmuş, 185 nəfər (123 Azərbaycan, 62 xarici ölkə vətəndaşı) şübhəli şəxs qismində saxlanılmışdır. Gömrük orqanlarının işinin əsas istiqamətlərindən biri də idxal-ixrac əməliyyatları zamanı valyuta qanunvericiliyinin pozulmasına qarşı mübarizə təşkil etmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 iyul 2000-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş 2006-cı ilədək olan dövr üçün nəzərdə tutulan "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlığın yayılması ilə mübarizə üzrə Proqram"ından irəli gələn vəzifələrin icrasını təmin etmək məqsədilə gömrük orqanları tərəfindən digər hüquq-mühafizə orqanları ilə əməkdaşlıq şəraitində görülən tədbirlər nəticəsində 2006-cı ilin müvafiq dövründə narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar 44 fakt aşkarlanmış, həmin faktlar üzrə 13 kq 322,56 qram narkotik, o cümlədən 3 kq 187,497 qram tiryək, 8 kq 717,57 qram marixuana, 62 qram həşiş, 854,893 qram heroin, 1364 ədəd psixotrop maddə (ampul, kapsul və həb şəklində) tutulmuşdur.

Гейд етмяк лазымдыр ки, mübadiləsində həmin kadrlar mühüm rol oynayacaqlar. Hazırda DGK dünyanın 12 ölkəsi ilə gömrük fəaliyyətində qarşılıqlı əqalələr qurub. Bu əlaqələr əsasən informasiya mübadiləsi, narkotiklərin qeyri-qanuni dövriyyəsi, qaçaqmalçılığın qarşısının alınması, həmçinin gömrük dəyərləndirilməsinin düzgün həyata keçirilməsi istiqamətlərində qurulur.

İldən-ilə artan ixrac-idxal əməliyyatlarının həcmi müvafiq texniki və proqram təminatını tələb edirdi. 1999-cu ildən başlayaraq Dövlət Gömrük Komitəsinin rəhbərliyinin diqqəti nəticəsində gömrük xidməti üçün çox vacib şəbəkələr və avtomatlaşdırılmış sistemlər yaradılmışdır.

Hazırda 57 gömrük orqanını birləşdirən və "on-line" rejimində işləyən korporativ şəbəkə yaradılıb, 31 gömrük orqanında GRNAS-ın tətbiqi tamamlanır, 19 gömrük orqanında "Hüquqpozmaların uçotu və nəzarəti avtomatlaşdırılmış sistemi" tətbiq olunub, 29 gömrük orqanında informasiya mübadiləsini təmin edən "Çatdırma" proqram təminatı istifadə olunur.

Məlum olduğu kimi, ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafı şəraitində gömrük xidmətinin də daim təkmilləşdirilməsi vacib amildir. O cümlədən, gömrük işinin tələb olunan səviyyədə təşkili, beynəlxalq normalara uyğun aparılması bu sahədə normativ bazanın təkmilləşdirilməsi və gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsində informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqindən asılıdır. Artıq 7 ildir ki, bu istiqamətdə Dövlət Gömrük Komitəsi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının ölkəmizdəki ofisi ilə əməkdaşlıq edir.

2006-cı ilin noyabrında təqdimatı keçirilən yeni Gömrük Məcəlləsi layihəsinin hazırlanmasında məqsəd də davamlı iqtisadi inkişafa müasir xidmət göstərmək, başqa sözlə, XXI əsrin yeni çağırışları əsasında çevik gömrük modelini formalaşdırmaqdır. Yeni Gömrük Məcəlləsinin hazırlanması Avropa Birliyi və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı İnkişaf Proqramının birgə layihəsi olan – “Azərbaycan Respublikasında Gömrük Xidmətinin Təkmilləşdirilməsi” layihəsi çərçivəsində həyata keçirilmişdir. Layihə çərçivəsində Avropa Birliyinə üzv olan Estoniya və İsveçin gömrük xidmətləri ilə yaxından tanışlıq və təcrübə mübadiləsi aparmaq üçün Dövlət Gömrük Komitəsinin mütəxəssislərindən ibarət bir qrup əməkdaş bu ölkələrə səfər etmişlər.

Respublikada aparılan gömrük siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətinin şəffaflığının təmin edilməsidir. Бу мягсядля gömrük inspektorlarının avtomatlaşdırılmış iş yerlərinin yaradılmasına da böyük diqqət verilir. Беля ки, “Avtonəqliyyat”, “Müvəqqəti yüklərə nəzarət” və “Gömrük mədaxil orderləri” proqram təminatları yaradılıb və gömrük orqanlarında tətbiq olunub. Aparılan işlər nəticəsində Dövlət Gömrük Komitəsi mal və nəqliyyat vasitələrini təsvir edən məlumatları şəbəkə vasitəsilə yığır, yoxlayır və 4 – “Sərhəd”, “Yük gömrük bəyannamələri”, “Tranzit” və “gömrük mədaxil orderləri” məlumat bazalarını yaradır. Göstərilən məlumat bazalarının emalı nəticəsində hər ay xarici-iqtisadi əməliyyatların makroiqtisadi təhlili aparılır və müvafiq icra orqanlarına təqdim olunur. Eyni zamanda, hər rüb üzrə “Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətinin gömrük statistikasası” bülleteni tərtib olunur və icra orqanlarına, beynəlxalq təşkilatlara, səfirliklərə və MDB ölkələrinə göndərilir.

Ötən müddətdə gömrük orqanlarının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, onun müasir avadanlıq və texniki vasitələrlə təchiz olunması istiqamətində başlanılmış iş davam etdirilmiş, əsaslı tikinti və təmir işləri aparılmışdır. Belə ki, Culfa, Əli Bayramlı, Sumqayıt gömrük idarələrinin və "Azterminalkompleks" Təsərrüfat Hesablı Xarici İqtisadi Birliyinin yeni inzibati binaları, eləcə də Bakı Baş Gömrük İdarəsinin "İpək Yolu", Xaçmaz Gömrük İdarəsinin "Şirvanovka" gömrük postları istifadəyə verilmişdir. "Azərbaycan Respublikasında Gömrük Xidmətinin Təkmilləşdirilməsi» layihəsi üzrə Dövlət Gömrük Komitəsinə kömpüter avadanlıqları, ABŞ hökuməti adından isə digər texniki avadanlıqlar təqdim olunmuşdur. Bundan başqa, Dövlət Gömrük Komitəsində informasiya-sorğu mərkəzi və müasir server xidməti istifadəyə verilmişdir.

2006-cı ilin noyabr ayında Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin yeni layihəsinin təqdimatı keçirilmiş, "Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin 2007-2011-ci illər üzrə inkişafına dair Dövlət Proqramı" hazırlanmış, "GUAM Ticarət və Nəql etməyə yardım layihəsinin həyata keçirilməsi üzrə Milli Plan" qəbul olunmuşdur.

Ölkədə korrupsiyaya və digər neqativ hallara qarşı mübarizəni gücləndirmək məqsədilə gömrük ödənişlərinin xüsusi ödəniş kartları vasitəsilə həyata keçirilməsi üçün Bakı və Hava Nəqliyyatında Baş Gömrük İdarələrində, habelə Sumqayıt və Avtonəqliyyat Gömrük İdarələrində ödəniş post-terminalları artıq fəaliyyətə başlamış, bir çox digər gömrük orqanlarında isə bu iş başa çatmaq üzrədir. Mal və nəqliyyat vasitələri üzərində gömrük nəzarəti və rəsmiləşdirilməsinin beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılması istiqamətində tədbirlər hesabat ilində davam etdirilmiş, bu sahədə avtomatlaşdırılmış sistemin ilk olaraq Bakı Baş Gömrük İdarəsinin "İpək Yolu" gömrük postunda tətbiqinə başlanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sahibkarlığın inkişafı, bu sahədə əsassız müdaxilə hallarının qarşısının alınması barədə sərəncam və göstərişlərinə uyğun olaraq ötən hesabat ilində Dövlət Gömrük Komitəsi ilə iş

adamları arasında əlaqələndirici funksiyanı həyata keçirən Koordinasiya Şurasının fəaliyyəti gücləndirilmiş, sahibkarların fəaliyyətinə lüzumsuz müdaxilələrin qarşısının alınması, həmçinin daxili bazarı qorumaq və ixracı stimullaşdırmaq məqsədilə lüzumsuz tarif güzəştlərinin ləğvi yönündə tədbirlər həyata keçirilmişdir. Beynəlxalq təşkilatların tövsiyələri nəzərə alınmaqla hazırda tətbiq olunan gömrük idxal rüsumlarının çoxpilləli sistemdən azpilləli sistemə keçilməsi barədə müvafiq təkliflər hazırlanıb baxılmaq üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmişdir. 2006-cı ildə gömrük statistikasının daha da təkmilləşdirilməsi, yeni, müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi işi davam etdirilmişdir.

Dövlət Gömrük Komitəsi beynəlxalq gömrük əməkdaşlığının genişləndirilməsi, beynəlxalq inteqrasiyanın dərinləşdirilməsi istiqamətində işini davam etdirmiş, dünyanın bir çox qabaqcıl ölkələrinin gömrük təşkilatları ilə qarşılıqlı əməkdaşlığa dair sənədlər qəbul edilmiş, o cümlədən Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi ilə Macarıstan Respublikası Maliyyə Mühafizə Xidməti arasında əməkdaşlıq haqqında Protokol, "Moldova Respublikası Hökuməti və Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında Saziş" imzalanmışdır.

1995-ci ildən qarşılıqlı əməkdaşlığa başladığımız Amerika Birləşmiş Ştatlarının Gömrük və Sərhəd Mühafizə Xidməti nümayəndə heyətinin bu günlərdə ölkəmizə səfəri Azərbaycan-Amerika gömrük xidmətlərinin əməkdaşlığında yeni mərhələ olmaqla gömrük məsələləri üzrə hökumətlərarası Sazişin imzalanmasını sürətləndirməkdədir. Cari ilin fevral ayında isə ölkəmizin paytaxtında Ümumdünya Gömrük Təşkilatının xətti üzrə dünyanın bir sıra beynəlxalq təşkilatlarının və ən iri farmkompaniyalarının iştiraki ilə "Saxta dərman preparatları ilə mübarizə" mövzusunda keçiriləcək Beynəlxalq Konfrans bu günlər ciddi hazırlıq görülür.

Beynəlxalq inteqrasiya ilə yanaşı milli iqtisadiyyatın inkişafını nəzərdə tutan xarici siyasətin məntiqi nəticəsi olaraq dövlətimizin iqtisadi əlaqələri ilbəl genişlənməkdədir. Artıq xarici investisiya qoyuluşları, ticarət əlaqələri və sair

beynəlxalq əlaqələrə istiqamətlənmiş tədbirlər Azərbaycan dövlətinin iqtisadi-siyasi həyatında mühüm yer tutur. Dövlətimizin ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının blokada şəraitində olması isə xarici iqtisadi, o cümlədən, onun tərkib hissəsi olan ticarət əlaqələrinin regionun iqtisadiyyatındakı rolunun əhəmiyyətini daha da artırır. Xarici ticarət əlaqələrinin muxtar respublika ərazisində tənzimlənməsini həyata keçirən gömrük orqanları büdcənin formalaşdırılması ilə yanaşı, daxili bazarın qorunması ilə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsində, süni qiymət dəyişmələrinin tənzimlənməsi ilə istehlakçıların hüquqlarının müdafiə edilməsində, gömrük qanun pozuntularına qarşı mübarizədə yaxından iştirak edirlər.

Hazırda DGK-da müxtəlif beynəlxalq təşkilatların - Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Dünya Bankının və Ümumdünya Gömrük Təşkilatının yaxından köməyi ilə ciddi modernləşdirmə prosesi aparılır. Bu tədbirlərin görülməsində əsas məqsəd bir tərəfdən ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün gömrük nəzarətinin daha da gücləndirilməsidirsə, digər tərəfdən də ticarət əməliyyatlarının gömrük rəsmiləşdirilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi, iş adamlarının gömrüklə bağlı vaxt itkisinə yol verməməsidir.

Gömrük təşkilatları ilə regional səviyyədə ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsində göstərilən təşəbbüslər Bakıda Regional Tədris Mərkəzinin yaradılmasına təkan verib. Terrorizmin təzahürlərinin, nüvə, radioaktiv materialların yayılmasının qarşısını almaq yolunda DGK effektiv fəaliyyət göstərir. DGK bu məqsədlə Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentliklə (AEBA) fəal əməkdaşlıq edir. Gömrük orqanları tərəfindən sərhəd- keçid məntəqələrinin lazımi texniki-nəzarət vasitələri ilə təchiz edilməsinə dair hazırlanan layihə agentliyə təqdim edilib.

III FƏSİL. GÖMRÜK VERGİ VƏ RÜSUMLARI MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində gömrük tariflərinin rolunun artması

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması hər bir dövlətin mühüm milli prioritet göstəricilərindəndir. Ənənəvi olaraq iqtisadi təhlükəsizlik iqtisadi sistemin zəruri keyfiyyət göstəricisi kimi qiymətləndirilir ki, bu da əhalinin yüksək həyat səviyyəsinin təmin edilməsini, müxtəlif tənzimləmə vasitələri ilə iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsini, habelə milli dövlət maraqlarının ödənilməsinə nəzərdə tutur. İqtisadi təhlükəsizlik göstəricisi mürəkkəb daxili struktura malikdir ki, bunun da 3 əsas ünsürünü qeyd etmək lazımdır:

1. İqtisadi azadlıq mütləq mənə daşımır, ona görə ki, beynəlxalq əmək bölgüsü müxtəlif ölkələrin milli iqtisadiyyatını bir-birindən asılı vəziyyətə salır. Belə bir şəraitdə iqtisadi azadlıq milli sərvətlərə nəzarət edilməsinin, müəyyən bir məhsulun istehsalının, səmərəliliyinin və keyfiyyətinin elə səviyyəyə çatdırılmasıdır ki, həmin məhsul beynəlxalq ticarətdə bərabər şərtlərlə iştirak etsin və rəqabətqabiliyyətliyini saxlasın.

2. Milli iqtisadiyyatın sabitliyinin, müxtəlif mülkiyyət formalarının və sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılmasını təmin etmək, qeyri-sabitliyə səbəb ola bilən neqativ halların və sosial partlayışlar yarada bilən amillərin qarşısının alınması.

3. İnnovasiya və investisiya proseslərinin inkişafı, istehsalın modernləşdirilməsi üçün münbit şəraitin yaradılması, işçilərin ixtisaslaşması və təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi.

İqtisadi təhlükəsizlik, iqtisadi artım, milli gəlirin dinamikası və strukturu, sənaye məhsulunun həcmi və artım tempi, ölkənin təbii sərvətləri, istehsal və elmi-texniki potensialı, təsərrüfat mexanizminin dinamikliyi,

habelə onun xarici amillərin təsirindən asılılığı- inflyasiya səviyyəsi, büdcə kəsiri, xarici iqtisadi amillərin təsiri, milli valyutanın sabitliyi, daxili və xarici borclar, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və s. göstəricilərlə xarakterizə edilir.

İqtisadi təhlükəsizlik dedikdə milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafına şərait yaradan, dövlətin, cəmiyyətin və onun hər bir üzvünün tələbatını ödəmək qabiliyyətində olan, daxili və xarici bazarda rəqabətqabiliyyətini təmin edə bilən, müxtəlif təhlükə və itkilərin təminatçısı kimi çıxış edən daxili və xarici amillərin məcmusu başa düşülür.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi iqtisadi və inzibati metodlarla, habelə xarici ticarətin tam liberallaşdırılmasına əsaslanan tarif və qeyri-tarif üsulu ilə həyata keçirilir. İqtisadi metodlarla dövlət tənzimlənməsi xarici iqtisadi siyasət sahəsində iqtisadi vasitələrin öyrənilməsinə və tətbiqinə əsaslanır. Bu üsulları tətbiq etməklə, dövlət xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan subyektlərin maraqlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində inzibati və iqtisadi üsullardan geniş istifadə edilir.

İnzibati üsullar – cəmiyyətin maraqlarına uyğun olaraq dövlətin qanun və normativlərə əsasən xarici iqtisadi fəaliyyət subyektlərinə təsiridir.

Tarif metodu- xarici iqtisadi fəaliyyətin əsas tənzimləmə vasitəsidir. İqtisadi tənzimləmə metodlarından fərqli olaraq gömrük - tarif tənzimlənməsi istisna hal kimi qiymətləndirilir. Tarif tənzimlənməsi daxili bazarın xarici rəqabətdən müdafiəsinə yönəldilir və bu prosesdə idxal rüsumları həlledici rol oynayır.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin digər bir üsulu qeyri-tarif tənzimlənməsidir.

Dünya ölkələrində xarici iqtisadi fəaliyyətin qeyri-tarif tənzimlənməsinin 50-dən çox üsulu vardır. Bunlara müxtəlif vergi və yığımların, xarici iqtisadi fəaliyyətin kəmiyyət məhdudiyətlərinin reqlamentləşdirilməsi, lisenziyalaşması, təhlükəsizliyin milli standartları, ekoloji normaları, idxal mallarının texniki yolları və s. aid edilir.

Xarici ticarət kvotası müəyyən bir dövrə ayrı-ayrı məhsul və xidmət növü, habelə ölkələr və ölkələr qrupu üzrə idxalın (ixracın) həcminə tətbiq edilən məhdudiyətlərdir.

Kvotalaşdırma proteksionist tarif tədbirindən fərqli olaraq tədiyə balansı kəsinin azaldılmasında daha səmərəli vasitədir. Gömrük tarifindən fərqli olaraq kvotadan istifadə idxalın (ixracın) həcminin məhdudlaşdırılmasının daha dəqiq həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Məsələn, idxal rüsumlarının artırılması ödənişlərin ümumi məbləğinin artmasına səbəb ola bilər. Lakin bu artım idxalın həcminə təsir etməyə bilər, idxala kvotanın tətbiqi isə onun azalmasına təminat verir. Digər tərəfdən idxala kvotanın tətbiq edilməsi daxili bazarda həmin məhsula rəqabət olduqda müsbət səmərə verə bilər. Əks halda daxili bazarı inhisarlaşdıran müəssisə yüksək qiymətlərin saxlanmasına və süni şəkildə həmin məhsulun qıtlığının yaradılmasına maraqlı olacaqdır.

Dünya bazarına nisbətən ölkə daxilində hər hansı bir əmtəənin qiyməti aşağı olsa onda ixracın kvotalaşdırılmasından istifadə edilir. İxracata məhdudiyətlər tətbiq edilmədiyi halda daxili bazarda həmin məhsulun çatışmazlığı müşahidə edilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi metodları bütün dünya ölkələrində eynidir. Yalnız müəyyən bir ölkənin beynəlxalq aləmdə nüfuzu, tutduğu mövqe, onun daxili və xarici siyasəti, məqsəd və vəzifələr bu metodları bir-birindən fərqləndirilir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi, onun sosial- iqtisadi siyasətinin, habelə bu siyasətin həyata keçirilməsinin əsas tərkib hissələrindən olan gömrük siyasətinin prioritet istiqaməti kimi qiymətləndirilir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə gömrük siyasəti əsasən gömrük - tarif tənzimlənməsi metodu ilə həyata keçirilir. Bazar prinsipləri əsasında iqtisadiyyatını inkişaf etdirən Respublikamız beynəlxalq inteqrasiyasının dərinləşdirilməsi məqsədilə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsindən

bəhrələnərək müxtəlif dövlətlərlə qarşılıqlı əməkdaşlığın genişləndirilməsi sahəsində mühüm addımlar atır. Belə ki, daxili istehsala daha münbit şərait yaradılması, ölkə iqtisadiyyatının xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorunması, habelə xarici və yerli sahibkarların mənafeyinin müdafiəsini təmin etmək məqsədilə respublikamızda bir sıra gömrük-tarif tənzimlənməsi metodları həyata keçirilmiş, xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarında sağlam rəqabət şəraitinin yaradılması məqsədilə gömrük orqanları tərəfindən bir sıra işlər görülmüşdür.

Bu tədbirlərə gömrük işi sahəsində mövcud qanunvericiliklə müəyyən edilmiş rüsum və vergilərin tətbiqi, səmərəliliyinin yüksəldilməsi, onların dövlət büdcəsinə alınması mexanizminin təkmilləşdirilməsi aiddir. Eyni zamanda, müxtəlif mal-qrupları üzrə gömrük idxal rüsumlarının azaldılması, ölkədə istehsal edilən bəzi mal qrupları üzrə isə əksinə yüksəldilməsi, ölkəyə gətirilən müəyyən malların gömrük rəsmiləşdirilməsinin sadələşdirilmiş sistemə keçirilməsi, müxtəlif ölkələrlə işgüzar əlaqələrin artırılması, ölkələrarası ticarət əlaqələrinin daha da intensivləşdirilməsi məqsədilə bir sıra yeni gömrük məntəqələrinin qurulması və s. kimi məsələlərin həlli obyektiv zərurətə çevrilmişdir.

Gömrük tarifləri bütün ölkələrdə tətbiq edilən və bütün mal qruplarını əhatə edən xarici ticarət münasibətlərinin yeganə iqtisadi tənzimləmə vasitəsidir. İdxalın və eləcə də ixracın səmərəli şəkildə tənzimlənməsində gömrük tariflərinin rolu böyükdür. İqtisadi inteqrasiya proseslərinin nəticəsi olaraq gömrük tarifləri iqtisadi birlik ölkələrinin xarici ticarət münasibətlərinin ümumi qaydada tənzimlənməsində tətbiq edilir.

Gömrük tarifləri rəsmi dövlət orqanları ilə milli sahibkarlar ittifaqlarının qarşılıqlı razılaşması əsasında, habelə dövlətlərarası beynəlxalq ticarət sazişlərinin prinsipləri və normativ aktlarına uyğun olaraq işlənir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində gömrük tariflərinin yerinə yetirdiyi funksiyalar aşağıdakılardan ibarətdir:

Gömrük tarifi daxili bazarı proteksionist üsullarla qoruyur. Belə ki, proteksionizm xaricdən gətirilən mallara tələbi azaldır, yerli istehsalçılar tərəfindən istehsal edilmiş məhsulların satışını stimullaşdırır. Bu isə müəssisələrin müflisləşmə təhlükəsini azaldır, eləcə də işsizliyin qarşısının alınmasına səbəb olur.

Gömrük tarifi milli istehsalın və ixracın inkişafına stimül yaradır.

Yerli istehsalçılara münbit şərait yaratmaqla qiymətə birbaşa təsir edir; gömrük tarifi rəqiblərlə ticarət-siyasi razılaşmaların əldə edilməsi vasitəsi kimi istifadə edilir. Bu rüsumların qarşılıqlı azaldılması, yaxud da idxala məhdudiyətlərin yumşaldılması formasında həyata keçirilir.

Gömrük tarifi ixracın inkişaf etdirilməsi maraqlarına uyğun olaraq müəyyən ixrac məhsullarının hazırlanması üçün nəzərdə tutulmuş mal və avadanlıqların idxalına birtərəfli rüsumsuz gömrük mühiti yaradılması zamanı tətbiq edilir.

Yüklərin gömrük sərhəddindən keçirilməsi zamanı ciddi dövlət nəzarətinin təmin edilməsi vasitəsi kimi gömrük tariflərindən istifadə edilir.

Gömrük tarifləri bütün ölkələr üçün xarakterik olaraq fiskal funksiyanı həyata keçirməklə, dövlət büdcəsinə pul vəsaitlərinin daxil olması mənbəi kimi çıxış edir.

Respublikamızın müstəqillik əldə etdiyi 10 ildən artıq müddət ərzində ictimai - siyasi proseslərin nəticəsi olaraq xarici-ticarətin liberallaşdırılması və xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi prosesi müəyyən qədər ləng getmiş, 1995-ci ildə «Gömrük tarifi haqqında» qəbul edilmiş qanun yalnız 1997-ci ildə qüvvəyə minmişdir ki, bu da bazar münasibətlərinin inkişafı dinamikasına öz mənfi təsirini göstərmişdir. Hazırda respublikamızda gömrük-tarif tənzimlənməsi iqtisadiyyatın inkişafına, daxili bazarın xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorunmasına yönəldilmişdir. Lakin inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinin təhlili onu göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalın səviyyəsini gömrük tariflərinin azaldılması və ya artırılması ilə deyil, sağlam rəqabətin təmin edilməsi ilə yüksəltmək olar. Elmi-texniki tərəqqinin

müasir inkişaf səviyyəsi fasiləsiz olaraq əmtəənin keyfiyyətinin artırılması və təkmilləşdirilməsini, istehsal məsrəflərinin isə azaldılmasını tələb edir. Əks halda, köhnəlmiş texnoloji avadanlıqlar artan tələbi ödəmək qabiliyyətində olmadığı üçün, bu və ya digər məhsula alıcı marağı azalır, ayrı-ayrı istehsal sahələri rəqabətə davam gətirmədiyindən istehsalını dayandırır. Müasir dövrdə ölkəmizdə geniş istehlakçı kütləsinin yüksək keyfiyyətə malik mallara ehtiyacı vardır. Bu isə əsasən xaricdən idxal olunan mallar hesabına təmin edilir. Belə bir vəziyyət azrentabelli istehsal sahələrinin fəaliyyətinin dayandırılmasına, işsizliyin artmasına, sosial gərginliyin güclənməsinə səbəb olur. Bu baxımdan, dövlət yerli bazarın və milli istehsalçıların mənafeyini qorumalıdır. Əgər bu proses bazar qanunlarına uyğun aparılmazsa istehlakçıların keyfiyyətli xammal və məhsullarından məhrum edilməsinə, iqtisadiyyatın yüksək səviyyədə inhisarlaşdırılmasına gətirib çıxara bilər.

Yuxarıda qeyd edilən cəhətlər proteksionizm və azad ticarət siyasətinin fərqli xüsusiyyətlərini açıqlayır. Gömrük siyasəti də proteksionizm və azad siyasətə əsaslanır.

Proteksionist gömrük siyasəti ilk növbədə milli istehsalın və daxili bazarın inkişafına daha əlverişli şəraitin yaradılmasına istiqamətlənir. Proteksionizmin əsas vəzifəsi milli istehsalçıların mənafeyini qorumaq məqsədilə idxala yüksək vergi rüsumlarını tətbiq etməkdir. Lakin belə məqsədyönlü siyasət qısamüddətə, müəyyən bir məqsədə nail olduğu vaxta qədər həyata keçirilə bilər. Müasir dövrdə proteksionizmin bir neçə forması yaranmışdır:

- selektiv (seçmə) proteksionizm – hər hansı bir ölkə və ya əmtəəyə qarşı yönəldilir;

- sahəvi proteksionizm – iqtisadiyyatın müəyyən sahələrinin müdafiəsinə istiqamətlənir;

- kollektiv proteksionizm- hər hansı bir quruma, birliyə daxil olan ölkələrin digər quruma üzv olan ölkələrə, yaxud da həmin birliyə daxil olmayan ölkələrə qarşı yönəldilir.

- gizli proteksionizm- ölkədaxili iqtisadi siyasətdə nəzərdə tutulan metodlarla həyata keçirilir. Bu metodlarla iqtisadiyyatın tənzimlənməsinə, əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələr daha çox üstünlük verir.

Proteksionizmdən fərqli olaraq azad- bazar siyasəti xarici malların ölkəyə minimum gömrük rüsumları ilə idxalına istiqamətlənir ki, bu da müəyyən növ məhsul istehsalçıları arasında rəqabəti kəskinləşdirir.

Hazırda MDB dövlətlərindən Rusiya Federasiyası, Qazaxıstan, Gürcüstan və Ukrayna öz xarici iqtisadi fəaliyyətlərini bu istiqamətdə inkişaf etdirir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində tətbiq olunan gömrük dəyərinin müəyyən olunması sistemi üzrə normativ baza, ölkənin gömrük siyasətinə uyğun olaraq hazırlanmış və bu günün tələblərinə tam şəkildə cavab verir. Çünki gömrük siyasəti beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsinə yönəlmiş kimi, gömrük dəyərləndirilməsi üzrə normativ sənədlərin hazırlanması da hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq normalara və təcrübələrə əsaslanmışdır. Belə ki, «Gömrük Tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun gömrük dəyərləndirilməsi ilə bağlı 3-4-cü fəsilləri və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 yanvar 1998-ci il tarixli 7 sayılı qərarı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi qaydaları» Tarif və Ticarət üzrə Baş Sazişin VII maddəsinin ümumi prinsiplərinə uyğun olaraq hazırlanmışdır.

Bu qaydalara əsasən ölkələr arasında ixrac-idxal əməliyyatları zamanı malların dəyərini müəyyən etmək üçün 6 dəyərləndirmə üsulu və beynəlxalq təcrübədə tətbiqi nəzərdə tutulan şərtlər qəbul olunmuşdur. Bir sözlə, malların idxalı və ixracı zamanı gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin beynəlxalq prinsipləri qəbul edilmişdir.

Yuxarıda qeyd olunan normativ sənədlərə və beynəlxalq qaydalara görə, idxal mallarının gömrük dəyərinin müəyyən olunması sadəcə rüsum və vergilərin hesablanılıb alınması üçün deyil, eyni zamanda ölkələr arasında

kvota, statistika, sərbəst ticarət anlaşmaları və beynəlxalq ticarətdə vacib olan qaydaları müəyyən etməkdə də önəmlidir. Buna görə də malların gömrük dəyərinin düzgün və doğru müəyyən olunması bütün ölkələrdə gömrük orqanlarının birinci vəzifəsidir.

Bu qaydalar əsasında malların gömrük dəyərinin müəyyən olunması aşağıda qeyd olunan və beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş prinsiplərə əsaslanmalıdır:

- Gömrük Qiymətləndirilməsi Sistemi obyektiv, neytral və sənədlərlə təsdiq olunmuş məlumatlara əsaslanmalıdır.

-Gömrük qiymətləndirilməsi, malların gömrük dəyərinin süni olaraq azaldılmasının nəticəsi olan ticarəti haqsız rəqabət şəraitindən qorunmalıdır.

-Gömrük Qiymətləndirilməsi Sistemi kommersiya sirlərinin qorunmasını təmin etməli, malların gömrük rəsmiləşdirilməsinin operativliyinə şərait yaratmalı, gömrük qiymətləndirilməsi şəffaf və dəqiq olmaqla geniş ictimaiyyət üçün açıq olmalı, iş adamlarında onların mallarının gömrük qiymətləndirilməsinin düzgün olduğuna inam yaratmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsinə və beynəlxalq normalara əsasən 1979-cu il aprelin 12-də Cenevrədə imzalanmış «Gömrük Qiymətləndirilməsi qaydaları»na uyğun olaraq 6 üsul öz ifadəsini tapmışdır. Onların tətbiqi şərtləri «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununda və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 yanvar 1998-ci il tarixli 7 sayılı qərarı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqi Qaydaları»nda nəzərə alınmışdır:

- Gömrük orqanları arasında informasiya texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi sahəsində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı üzrə «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin potensialının gücləndirilməsi və məlumatların ötürülməsi şəbəkəsinin yaradılması» layihəsinə əsasən qurulmuş «On-line» rejimindən faydalanaraq Komitənin Statistika və

İnformasiya Texnologiyaları idarəsi ilə qarşılıqlı əlaqələrin qurulması nəticəsində gömrük dəyərləndirilməsi üzrə yerli gömrük orqanları ilə mərkəzi aparatın operativ əlaqə və zəruri koordinasiya mərkəzi yaradılmışdır. Bu da öz növbəsində yerli gömrük orqanlarında gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçmiş malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük dəyərində nəzarət olunmasına imkan verir.

Beynəlxalq ticarətdə istifadə edilən bütün dəyərlərin heç də hamısı dünya bazar dəyərləri kimi qəbul edilmir. Dünya təcrübəsində mal mübadiləsi əsasında kompensasiya, barter əməliyyatları və s. təsadüfi, epizodik, firma daxili və güzəştli xarakter daşıyan mal göndərişlərində, eləcə də birgə müəssisələrin məhsullarına, habelə qapalı iqtisadi ölkələr qrupu çərçivəsində konvertasiya olunmayan valyuta ilə, həmçinin humanitar, texniki və dövlət yardımları göstərilməsi xətti ilə mal göndərişlərində istifadə edilmiş dəyərlər dünya bazar dəyərləri hesab edilmir. Dünya bazar qiymətləri dedikdə nəzəri cəhətdən azad ticarət rejimi şəraitində sərbəst dönərli valyutayla malın alınan və satılan qiyməti başa düşülür. Dünya bazarının müxtəlifliyi baxımından, daha doğrusu bu bazarlardakı eyni malların qiymət səviyyəsindəki fərqlərə görə son dövrlərdə iqtisadi ədəbiyyatda «nüfuzlu dünya bazar qiymətləri» anlayışından istifadə edilir.

Məhz buna görə də ixrac-idxal sövdələşmələri bağlanılarkən düzgün istiqamətin seçilməsi zəruri şərtidir. Məsələn, buğda üçün «nüfuzlu dünya bazar dəyəri» Kanadanın ixrac dəyəri, neft üçün «Brent» birja dəyəri, əsas əlvan metallara- London metal birjasının qiymətləri və s. götürülür.

Əgər xammal, yanacaq, metal və sair yarımfabrikatlar üzrə dünya bazar qiymətləri anlayışı kifayət qədər müəyyənlik xarakteri daşıyırsa da, bunu hazır sənaye məhsullarına nisbətdə demək bir qədər çətindir. Belə ki, onların çoxluğu və müxtəlifliyi, komplektləşdirilməsində, texniki və keyfiyyət xarakteristikasındakı fərqlər, çeşidlərin qısa müddət ərzində yeniləşdirilməsi və bir çox başqa amillər bu mallara müəyyən edilmiş qiymətlərin müqayisə edilməsi prosesini olduqca çətinləşdirir və bu halda hazır məhsula dünya bazar

qiymətləri özlüyündə şərti xarakter daşıyır. Bununla belə bu sahədə dünya bazar qiymətləri qismində bu bazara hazır məhsulun konkret tip və növlərinin istehsalçıların və təchizatçıların ixrac qiymətlərinin hesab olunması qəbul edilmişdir. Hazırda bu bir qayda olaraq sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin iri firmaları, transmilli korporasiyalardır.

Yuxarıda qeyd olunan beynəlxalq prinsiplər və Gömrük Qiymətləndirmə Məlumatlarının Mübadiləsinə həsr olunmuş Beynəlxalq Gömrük Təşkilatı (12-13 sentyabr 2002-ci il Pretoriya, Cənubi Afrika) Konfransının yekun qərarına uyğun olaraq, malların gömrük dəyərinin müəyyən olunmasında istifadə olunan məlumat xarakterli qiymət-məlumat bazası və birja dəyərləri işlənib hazırlanmışdır.

Hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinin 115-ci maddəsinə əsasən, gömrük rüsumunun, aksizlərin və gömrük yığımlarının hesablanması üçün «Gömrük Tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq müəyyən edilən, malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük dəyəri əsas götürülür. Deməli, gömrük məqsədləri üçün vergitutma bazasının müəyyən olunmasında əsas vəzifələrdən biri malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük dəyərinin düzgün müəyyən edilməsidir.

3.2. Bütçə gəlirlərinin formalaşmasında gömrük vergiləri və rüsumlarının kompleks təhlili

Dövlət büdcəsi iqtisadiyyatın idarə edilməsinin və tənzimlənməsinin mühüm vasitələrindən biridir. Belə ki, hər bir ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə onun büdcə-vergi mexanizmi arasında müəyyən asılılıq mövcuddur. Əgər büdcə-vergi mexanizmi həm dövlətin, həm də vergi ödəyicilərinin mənafeləri nəzərə alınmaqla formalaşdırılırsa, iqtisadi yüksəlişə, sosial sferanın inkişafına və nəhayət milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatına səmərəli inteqrasiyasına əlverişli zəmin yaranar.

Ölkəmizdə dövlət büdcəsinin formalaşmasının əsas ağırlığı əlbəttə ki, vergi orqanlarının üzərinə düşür. Lakin, son illərin göstəricilərinin təhlili büdcə gəlirlərinin formalaşmasında vergi orqanları ilə bərabər gömrük orqanlarının da əhəmiyyətli rol oynadığını qeyd etməyə əsas verir (cədvəl 3.1.). Qeyd etmək lazımdır ki, 2005-ci ildən etibarən həm Vergilər Nazirliyi, həm də Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə vergi daxilolmalarının dinamikasında davamlı artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2005-ci ilə nisbətən 2011-ci ildə Vergilər Nazirliyi üzrə vergi daxilolmalarının həcmi təxminən 2,1 dəfə, Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə isə 3,4 dəfə artmışdır. 2005-2011-ci illərdə DGK üzrə büdcəyə daxilolmaların həcmində artım ildə orta hesabla 19,1% təşkil etmişdir. Vergilər Nazirliyi üzrə büdcəyə daxilolmaların xüsusi çəkisi 14,9 bənd, Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə isə 2,3 bənd artmışdır.

Cədvəl 3.1.

2005-2011-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında Vergilər Nazirliyi və Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə büdcəyə daxilolmaların həcmnin dinamikası

Göstəricilər	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Büdcənin gəlirləri	2492,3	2565,2	2327,2	2748,4	3561,7	3924,0	4551,2
Vergilər Nazirliyi üzrə vergidən da- xilolmalar (mlrd.manat)	1645,0	2095,8	1701,9	1938,4	2552,0	2898,0	3400
Büdcə gəlirlərində xüsusi çəki (%)	66,0	81,7	73,1	70,5	71,7	73,9	74,7
Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə büdcəyə daxil- olmalar (mlrd. man.)	272,0	430	561	652	720	822	921,8
Büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi (%)	10,9	16,8	24,1	24,1	20,2	20,9	20,3

fiziki şəxslərdən tutulan pul vəsaitlərindən ibarətdir. Bu vəsaitlərin ödənilməsi xarici ticarətlə əlaqədar olan əməliyyatların əsas şərtlərindən biridir. Gömrük ödənişlərinin hesablanması və ödənilməsinin hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi və Gömrük Məcəlləsi təşkil edir. Bu məcəlləyə və digər qanunverici aktlara müvafiq olaraq hazırda ölkəmizdə tətbiq edilən gömrük ödənişləri aşağıdakılardır:

- əlavə dəyər vergisi (ƏDV);
- gömrük rüsumu;
- akizlər;
- gömrük işini aparan icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən lisenziyaların verilməsi və lisenziyaların fəaliyyətinin bərpa edilməsinə görə yığımlar;
- gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə mütəxəssislərə ixtisas attestatlarının verilməsi və attestatların fəaliyyətinin bərpa edilməsinə görə yığımlar;
- gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan vəsaitlər;
  - malların saxlanmasına görə gömrük yığımları;
  - məlumatlandırmaya görə haqq;
  - ilkin qərarın qəbuluna görə haqq;
  - gömrük auksionlarında iştiraka görə haqq və digər gömrük ödənişləri.

Əlavə Dəyər Vergisi Azərbaycan Respublikası ərazisində malların istehsalı, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və tədavülü prosesində onların dəyərinə əlavənin bir hissəsinin, həmçinin Respublika ərazisinə gətirilən və vergi tutulan bütün malların dəyərinin bir hissəsinin büdcəyə tutulması formasıdır.

Əlavə dəyər vergisinin alınması mexanizmi ilk dəfə 1954-cü ildə fransız iqtisadçısı F.Lore tərəfindən irəli sürülmüşdür və 1958-ci ildən Fransanın özündə tətbiq edilmişdir. Avropa İqtisadi Birliyinin yaradılması haqqında 1957-ci il Roma Müqaviləsi birlik üzvü olan dövlətlərin ümumi bazarının inkişaf etdirilməsi üçün vasitəli vergiqoyma sisteminin tənzimlənməsi üzrə

tədbirlərdə ƏDV-nin vergi sisteminə daxil edilməsi məsələsini birliyə üzv olmanın əsas şərti kimi qəbul etmişdir. Digər tərəfdən üzv dövlətlərdə yığılan ƏDV üzrə daxilolmalardan müvafiq ayırmalar hesabına birliyin büdcəsi formalaşmalı idi. Avropa Birliyi Şurasının 28 aprel 1970-ci il tarixli qərarı ilə birliyin maliyyə ehtiyatlarının strukturu müəyyən edilərkən, ƏDV-dən faiz ayırmaları əsas mənbə kimi qiymətləndirilmişdir.

Hazırda əlavə dəyər vergisi 42 dövlətdə tətbiq olunur. Onlardan 17-si Avropa ölkələridir. ƏDV 1989-cu ildən Yaponiyada, 1990-cı ildən Kanadada, 1992-ci ildən isə Rusiya Federasiyasında tətbiq edilir.

Respublikamızda ƏDV ilk dəfə Azərbaycan Respublikasının «Əlavə dəyər vergisi haqqında» 31 dekabr 1991-ci il tarixli Qanunu ilə tətbiq edilmişdir. Daha sonra müəyyən dəyişikliklər aparılmış, 11 iyun 2000-ci il tarixli qanunla təsdiq edilmişdir. Hazırda ölkədə ƏDV Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 153-181-ci maddələri ilə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasına əlavə dəyər vergisi tutulan malları idxal edən şəxslər bu idxal malları üzrə dəyər vergisinin ödəyiciləri sayılırlar. Vergi tutulan əməliyyatların əlavə edilmiş dəyəri və vergi tutulan idxal vergitutma obyektidir. Vergidən azad edilən idxal istisna olmaqla, malların idxalı vergi tutulan idxal sayılır.

ƏDV nəzərə alınmadan vergi tutulan idxalın dəyəri malların Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq müəyyən edilən gömrük dəyərindən və mallar Azərbaycan Respublikasına gətirilərkən ödənilməli olan rüsumlardan və vergilərdən ibarətdir. Vergi Məcəlləsinin 173.1. bəndinə uyğun olaraq ƏDV-nin dərəcəsi hər vergi tutulan əməliyyatın və hər vergi tutulan idxalın dəyərinin 18 faizidir.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 164.2 bəndinin tələblərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 13 iyul 2000-ci il tarixli 124 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Bu qərarla göstərilən mallardan başqa yerdə qalan bütün mallar

mənşə və ixrac olunduğu ölkədən asılı olmayaraq malların idxalı zamanı Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən əlavə dəyər vergisinə cəlb olunurlar. Malların idxalı Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 159-cu maddəsinə uyğun olaraq vergidən azad edilən idxal istisna edilməklə, vergi tutulan idxal sayılır. Tranzit yük daşınması qaydasında, müvəqqəti idxal şəklində Azərbaycan Respublikası ərazisinə buraxılan mallar və ya gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq daxili istehlak üçün idxal edilmiş və ya qəbul olunmuş sayılmayan mallar ƏDV-nin məqsədləri üçün idxal malları hesab edilir.

Azərbaycan Respublikası gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq mallara gömrük rüsumları tutulduğu vaxt malların idxal edilməsi vaxtı sayılır. Əgər idxal olunan mallar gömrük rüsumlarından azad edilərsə, malların idxal edilməsi vaxtı onların gömrük nəzarətindən çıxdığı vaxt sayılır.

Azərbaycan Respublikasına və sərbəst dövriyyə üçün buraxılış rejimində yerləşdirilən mallardan əlavə dəyər vergisi malın gömrük dəyərindən və rüsumundan, əgər aksizli malladırsa, onda aksiz vergisindən tutulur.

Əlavə Dəyər Vergisinin məbləği gömrük orqanlarının depozit hesabına köçürülür. Ayda 4 dəfədən az olmayaraq gömrük orqanlarının depozit hesablarına köçürülmüş əlavə dəyər vergisi məbləği gömrük orqanları tərəfindən Azərbaycan Respublikasının müvəkkil bankındakı budcə hesabına köçürülür.

2001-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minən Vergi Məcəlləsində ƏDV-nin dərəcəsi 20 faizdən 18 faizə endirilib. Buna baxmayaraq bu dövrdə gömrük orqanları tərəfindən dövlət büdcəsinə köçürülən ƏDV-nin miqdarı 2008-ci ilə nisbətən (384,9 milyard man.) 2009-cu ildə (521,6 mlrd. man.) təxminən 1,4 dəfə, 2011-ci ildə isə (602,1 milyard manat) 1,6 dəfə artıb.

Beynəlxalq vergi - hüquq normaları ƏDV dərəcələrinin üç növünü - standart dərəcə; aşağı dərəcə və yüksək dərəcə müəyyənləşdirmişdir. ƏDV-nin aşağı dərəcəsi sosial əhəmiyyətli mallara (ərzaq mallarına) və tibbi xidmətlərə tətbiq edilir. Avropa ölkələrində bu verginin orta həddi 14-20% olmaqla

məhsulların növündən asılı olaraq, differensiallaşdırılır. Məsələn, İtaliyada ƏDV-nin bir neçə dərəcəsi standart dərəcə 19%, geniş istehlak mallarına- 4-9%, qiymətli əşyalara yüksək dərəcə – 38% tətbiq olunur. Rusiyada isə ƏDV-nin dərəcələri aşağıdakı kimidir: ərzaq və uşaqlar üçün malların satışı üzrə - 10%, geniş istehlak malları üçün –20%, ölkəyə xaricdən gətirilən malların və kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı üçün müvafiq olaraq – 90,9% və 16,67%.

Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən aparılan mallara ƏDV-nin tətbiq edilməsi Gömrük Məcəlləsinə və «Əlavə dəyər vergisi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq həyata keçirilir. Qeyd edilən qanunvericilik aktlarına müvafiq olaraq ölkəmizin gömrük ərazisinə gətirilən mallardan ƏDV tutulur. İdxal mallarına tətbiq edilən ƏDV iki funksiya yerinə yetirir. Birincisi, dövlət büdcəsinin formalaşması ilə bağlı olan fiskal, ikincisi isə yerli və xarici malların daxili bazarda rəqabət aparması üçün münbit şəraitin yaradılması məqsədilə xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi funksiyasıdır. ƏDV müəyyənləşdirilərkən advalor rüsum dərəcələrindən istifadə edilir. Respublikamıza idxal olunan mallara daxili ticarətdə yerli mallara tətbiq edilən vergi dərəcələri tətbiq olunur.

2001-ci ildən etibarən qüvvəyə minmiş yeni Vergi Məcəlləsinə əsasən bütün ölkələr üçün Azərbaycan Respublikası ilə ticarət əlaqələrində vasitəli vergilərin son təyinat prinsipi ilə tətbiqinə başlanıldı. Yəni bütün ölkələrdən istər MDB ölkələrindən, istərsə də digər xarici dövlətlərdən gələn mallardan Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddində mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq ƏDV alınır. Mal hansı ölkədən gətirilibsə, həmin ölkədə ƏDV-yə cəlb olunub-olunmamasından asılı olmayaraq, ölkəmizin gömrük sərhəddindən buraxılan zaman ƏDV –yə cəlb edilməlidir. Bu isə, ƏDV üzrə vergi bazasının artmasına səbəb olmuşdur.

Gömrük ödənişləri tərkibində gömrük rüsumları özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Gömrük rüsumu-gömrük orqanları tərəfindən malların ölkənin gömrük ərazisinə gətirilməsi və ya bu ərazidən aparılması zamanı

tutulan ödənişlərdir. Bu rüsumlar «Gömrük tarifi haqqında» Qanuna müvafiq olaraq tətbiq edilir. Beynəlxalq təcrübədə malların yerdəyişmə istiqamətindən asılı olaraq gömrük rüsumları – idxal, ixrac və tranzit rüsumlara ayrılır. Digər ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da gömrük rüsumlarının əsas hissəsini idxal rüsumları təşkil edir. İdxal rüsumlarının aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsində böyük əhəmiyyəti vardır:

- milli istehsalı xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq və ölkənin dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiyası üçün əlverişli şərait yaratmaq;
- ölkənin tədiyə və ticarət balansındakı disproporsiyaları aradan qaldırmaq;
- dövlət büdcəsinin gəlir hissəsini tamamlamaq.

Aksiz - aksizli malların satış qiymətinə daxil edilən, aksizli malları istehsal edən, idxal edən və satan vergi ödəyicilərindən tutulan vasitəli vergidir. Bütün vasitəli vergilər kimi aksizlər də əmtəənin qiymətini formalaşdırır və faktiki olaraq onun ödəyiciləri aksizli məhsulun istehlakçılarıdır. Aksizlər yüksək rentabelli məhsul istehsalından əldə edilən əlavə mənfəətin bir hissəsinin dövlət büdcəsinə tutulması məqsədi ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində daxil olan digər vergilərdən fərqli olaraq bu vergi növü qanunda ciddi qeyd olunan «aksizli» adlanan mallara tətbiq olunur. Azərbaycan Respublikasında bu verginin tətbiq olunduğu müddət ərzində aksizli malların siyahısı dəfələrlə dəyişmişdir. Ancaq hər dəfə bu tərkibə alkoqollu içkilər və tütün məhsulları daxil edilmişdir. Bu məhsullar həm istehlak, həm də fiskal (istehsal xərcləri az, aksiz dərəcələri isə yüksək olduğundan büdcə gəlirlərinin əsas mənbələrindən biri olması) baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyırlar.

Azərbaycan Respublikası ərazisinə aksizli malları idxal edən Azərbaycan Respublikasının rezidentləri aksizin ödəyiciləridir. Azərbaycan Respublikasına idxal zamanı idxal malları üçün vergi tutulan əməliyyatın məbləği gömrük

qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun olaraq müəyyən edilən, lakin topdan satış bazar qiymətindən aşağı olmayan malların gömrük dəyəridir.

Aksizli malların ixracı sıfır (0) dərəcəsi ilə vergiyə cəlb olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi ölkələrdə aksizlərin tətbiq edildiyi malların dairəsi çox genişdir. Onların sırasına hətta xidmətlər də aid edilmişdir: telefon xidməti, sığorta, nəqliyyat daşımaları. Hazırda Almaniyada 20 adda, Yaponiyada 6000-dən çox mallar və xidmətlərə aksizlər müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən ölkəmizdə aşağıdakı mallar aksizli mallara aid edilir:

- içməli spirt, pivə və spirtli içkilərin bütün növləri;
- tütün və tütün məmulatları;
- neft və neft məhsulları.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin «Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən aksiz vergisinə cəlb olunan malların aksiz dərəcələrinin təsdiq edilməsi haqqında» 17 dekabr 2001-ci il tarixli 20 nömrəli qərarı ilə idxalda aksizli malların dərəcələri müəyyənləşdirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında aksiz tutulan mallara aksiz markaları tətbiq edilir. Aksizli mallara aksiz mallarının tətbiqi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin «Aksiz tutulan mallara, o cümlədən idxal mallarına aksiz markalarının tətbiqi Qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında» 08 yanvar 2001-ci il tarixli 10 nömrəli qərarı ilə tənzimlənir. Aksizli malları markasız idxal etmək, saxlamaq (şəxsi məqsədlər üçün istisna olmaqla) və ya satmaq qadağandır.

Yerli və idxal edilən aksizli malların nomenklaturası eyni olmaqla qanunvericiliklə müəyyən edilir. Aksiz məbləği hesablanarkən spesifik və advalor dərəcələr tətbiq edilir. Spesifik aksiz dərəcələri aksizli malın ölçü vahidinə görə müəyyən edilir. Advalor dərəcələr üzrə aksiz məbləği hesablanarkən vergitutma bazası kimi aksizli malların gömrük dəyərinin, gömrük rüsumunun və gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımlarının həcmi götürülür. Mineral xammalın aksizli növləri istisna olmaqla digər

aksizli mallar üzrə aksiz dərəcələri demək olar ki, bütün ölkələrdə eynidir. Mineral xammala tətbiq edilən aksiz dərəcələri ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi-coğrafi mövqeyindən asılı olaraq yerləşdiyi ərazilər üzrə differensiallaşdırılır.

Yol vergisinin tətbiq edilməsində əsas məqsəd Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olan avtomobil nəqliyyatı sahiblərinin Azərbaycanın avtomobil yollarından istifadəyə görə vergiyə cəlb edilməsidir.

Respublikamızın gömrük ərazisinə daxil olan və onun ərazisindən sərnişin və yük daşınması üçün istifadə edən avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin sahibləri olan qeyri-rezident müəssisələr və fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikasının avtomobil yollarından istifadəyə görə yol vergisinin ödəyiciləridirlər.

Yol vergisinin vergitutma obyektı Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olan xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələridir.

Yol vergisinin dərəcələri avtonəqliyyat vasitələrinin növündən, oturmaqalarının sayından, yük götürmə qabiliyyətindən və avtonəqliyyat vasitəsinin yüklə birlikdə ümumi çəkisindən, oxa düşən ağırlıqdan, Azərbaycan Respublikasında qət edilən məsafədən, təhlükəli yüklərin daşınmasından asılı olaraq müəyyənləşdirilir.

Yol vergisi Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 209-212-ci maddələri ilə tənzimlənir.

Vergi Məcəlləsinin 212-ci maddəsinə uyğun olaraq xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələrindən həmin məcəllənin XV fəslə ilə müəyyən edilmiş vergi həmin avtonəqliyyat vasitələri Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə daxil olan zaman gömrük orqanları tərəfindən tutulur və bir bank günü ərzində dövlət büdcəsinə keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin formalaşdırılması və tətbiqi, həmçinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçən mallardan rüsum tutulması qaydaları «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının

qanunu ilə müəyyən edilir. Qanun 20 iyun 1995-ci ildə qəbul olunmuşdur və 1997-ci ilin sonlarında qüvvəyə minmişdir.

Gömrük tarifinin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının idxal və ixracının mal quruluşunu səmərələşdirmək;
- Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən və çıxarılan malların valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli nisbətini təmin etmək.
- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və çıxarılan valyuta sərvətlərinin üzərində səmərəli nəzarəti həyata keçirmək.
- Azərbaycan Respublikasında malların istehsal və istehlak strukturunda mütərəqqi dəyişikliklər üçün şərait yaratmaq.
- Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq.
- Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı ilə səmərəli inteqrasiyasına şərait yaratmaq.

Gömrük Tarifi - ölkənin sərhəddindən keçirilən mallara tətbiq edilən və xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturasına uyğun olaraq sistemləşdirilmiş gömrük rüsumu dərəcələrinin məcmusudur.

Gömrük rüsumu- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və ya bu ərazidən çıxarılan mallardan gömrük orqanları tərəfindən tutulan haqqdır.

Gömrük rüsumu gömrük bəyannaməsi qəbul edilənə qədər və ya gömrük bəyannaməsinin qəbul edilməsi ilə eyni vaxtda ödənilir.

Gömrük rüsumunun ödənilməsi, malların və nəqliyyat vasitələrinin girovu, üçüncü şəxsin zəmanəti və ya ödənilməli olan məbləğin depozitə verilməsi ilə də təmin edilə bilər.

İdxal və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir. Əlverişli ticarət rejimi tətbiq edilən ölkələrin malları üçün idxal və ixrac gömrük rüsumları dərəcələrinin son həddi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən müəyyən olunur.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 aprel 2001-ci il tarixli 80 sayılı «Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında» qərarına qədər Azərbaycan Respublikasında idxal və ixrac olunan mallara gömrük rüsumu dərəcələri həmin malların qruplarına görə təyin olunurdu. 80 sayılı qərarla isə artıq Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Mal Nomenklaturasına (XİFMN) görə ayrı-ayrı mal mövqələrinin hər birinə gömrük rüsum dərəcələri təyin olunmuşdur və bu qərar 2001-ci il aprel ayının 16-dan qüvvədədir. Bu Qərarla daxili istehsalın ümumi həcmnin artırılması məqsədi ilə xammallara aşağı gömrük rüsum dərəcələri təyin olunmuş, Respublikanın iqtisadi maraqlarını qorumaq məqsədi ilə isə bəzi mallara yüksək gömrük rüsum dərəcələri tətbiq edilmişdir. Kənd təsərrüfatında məhsulun istehsal artımı ildə 7-9% təşkil etdiyindən Respublikamıza idxal olunan kənd təsərrüfatı mallarına yüksək gömrük rüsum dərəcələri tətbiq olunur. Qərarla Azərbaycan Respublikasında ixrac olunan mallardan 72 ilkin məhsullar: (dənəvər və toz şəkilli məhsullara) və 76-cı mal qruplarının bəzilərinə, 74;78;79 və 80 mal qruplarının isə hamısına gömrük rüsumları müəyyən olunmuşdur.

Sahibkarlığın inkişafına mane olan problemlərin aradan qaldırılması, xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçlarına sağlam rəqabət üçün spesifik rüsumların advalor rüsumlarla əvəz olunmasının 4 mərhələli qrafikinə uyğun olaraq Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə XİFMN-nin 6 mal mövqeyi üzrə spesifik rüsumlar əvəzinə advalor rüsumlar təyin edilmişdir.

Mal və nəqliyyat vasitələrinin ixracı və idxalı zamanı gömrük rüsum dərəcələrinin tətbiqində məqsəd yalnız Azərbaycan Respublikasının iqtisadi suverenliyini və daxili bazarı qorumaq deyil, həm də Dövlət büdcə gəlirlərinin tərkib hissələrindən biri olan gömrük rüsumunun ümumi həcmnin artmasını təmin etməkdir.

İqtisadiyyatın bazar münasibətlərinə transformasiyası ilə əlaqədar olaraq həyata keçirilən genişmiqyaslı sosial-iqtisadi dəyişiklər və milli

iqtisadiyyatın dirçəldilməsinin mühüm amili kimi gömrük-tarif mexanizmindən fəal istifadə olunması nəticəsində, həm gömrük vergi və rüsumlarının dinamikası artmış, həm də onun strukturunda əlverişli meyl formalaşmışdır. Rəsmi statistikanın məlumatlarından görünür ki (cədvəl 3.2), 2007-2011-ci illərdə ölkədə gömrük vergi və rüsumlarının dinamikasında müsbət meyillər müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2007-ci ilə nisbətən 2011-ci ildə gömrük vergi və rüsumlarının həcmi 64,3%, 2001-ci illə müqayisədə isə 12,1% artmışdır.

Gömrük vergi və rüsumlarının ümumi həcmində idxal rüsumları və əlavə dəyər vergisi mühüm rol oynamışdır. Müqayisə edilən dövrdə idxal rüsumları 4,9%, əlavə dəyər vergisi isə təxminən 2,6 dəfə artmışdır.

2007-2011-ci illərdə bütövlükdə gömrük vergi və rüsumlarının, o cümlədən idxal rüsumunun və ƏDV-nin həcmi ildə orta hesabla müvafiq olaraq 10,5%, 0,9% və 21% artmışdır.

Ölkənin büdcə gəlirlərinin 20%-dən çoxunun gömrük vergi və rüsumları hesabına formalaşması gömrük sisteminin ölkə iqtisadiyyatının dirçəldilməsində, idarəedilməsində və tənzimlənməsində əhəmiyyətli rol oynadığını deməyə əsas verir. Digər tərəfdən milli iqtisadiyyatın gömrük -tarif sistemi vasitəsilə dövlət tərəfindən dəstəklənməsi zəruriliyi də bunu şərtləndirən mühüm amillərdən biridir.

Cədvəl 3.2

2007-2011-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında gömrük vergi və rüsumların həcmi, mlrd.manat

Göstəricilər	2007	2008	2009	2010	2011
Gömrük vergi və rüsumları cəmi: O cümlədən:	561, 6	665, 4	719, 6	822, 2	921, 8
İdxal rüsumu	247, 4	269, 7	271, 3	237, 3	259, 5
ƏDV	232, 9	299, 3	384, 9	521, 6	602, 1
Aksiz vergisi	32,2	40,0	12,0	31,7	35,9
Digər gömrük rüsumları	39,5	45,6	42,7	23,0	17,2
Yol vergisi	9,6	10,8	8,7	8,3	7,1
İxrac rüsumu (mln. manat)	24,2	-	-	345, 5	1,9
Respublika büdcəsində xüsusi çəkisi (%)	24,1	23,7	20,1	24,0	20,3
Ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi (%)	3,3	3,5	3,1	3,1	3,1

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikanın sosial-iqtisadi həyatında aparılan əhəmiyyətli dəyişikliklər nəticəsində gömrük vergi və rüsumları hesabına ölkənin büdcə imkanları xeyli artmışdır. Bu da büdcə xərclərində investisiya və sosial yönümlülüğün artırılmasına, istehsal xarakterli proqramlara maliyyə dəstəyinin verilməsinə, bir sözlə iqtisadiyyatda dinamik meyllərin möhkəm təmələ əsaslanmasına zəmin yaradır.

3.3. Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafında gömrük vergilərinin rolu və onun təkmilləşdirilməsi məsələləri

Dünya dövlətləri ilə iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə fəal iştirak xarici iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılmasını tələb edir. Bu isə qeyd edilən sferanın səmərəli fəaliyyətini təmin edən dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsini zərurətə çevirir.

Keçid iqtisadiyyatının müasir mərhələsində milli iqtisadiyyatın ən xarakterik cəhəti onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsidir. Bu isə bir tərəfdən dövlətin iqtisadiyyata təsirinin səmərəli vasitə və üsullarının axtarılıb tapılmasını, digər tərəfdən də bu və ya digər iqtisadi siyasət tədbirlərinin təsiri altında iqtisadiyyatın dəyişmə istiqamətinin və dövlətin iqtisadi siyasətinin alternativ variantlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məsələlərinin həll edilməsini aktual edir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi inkişafı tənzimləmək üçün həm əmtəənin qiymətinə birbaşa təsir göstərən (tariflər, vergilər, aksiz və sair yığımlar), həm də idxal-ixrac mallarının həcmi və miqdarını məhdudlaşdıran (idxal və ixrac kvotası, lisenziya, ixracın könüllü məhdudlaşdırılması, antidempinq tədbirləri və s.) vasitələrin müxtəlif formalarından istifadə edilir.

İqtisadiyyatın, xüsusilə idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsinin ən geniş yayılmış və mühüm vasitəsi kimi gömrük tarifləri çıxış edir. Onu da qeyd edək ki, son dövrlərdə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə gömrük tariflərinin rolunun xeyli azalmasına baxmayaraq, iqtisadi dayaqları yenidən formalaşan gənc ölkə üçün gömrük-tarif tənzimlənməsinin müxtəlif formalarından istifadə edilməsi olduqca vacibdir.

Gömrük tarifləri idxal-ixrac əməliyyatlarının dövlət tənzimlənməsində tətbiq edilən ən fəal və ənənəvi tədbirlərdən biridir. Təcrübədə idxal, ixrac və tranzit mallarına qoyulan gömrük tarifləri bir- birindən fərqləndirilir.

İdxal rüsumlarına, yəni ölkəyə gətirilən mallara qoyulan vergilərə daha çox rast gəlinir. Onu da qeyd edək ki, idxal vergiləri milli iqtisadiyyata himayədarlığın başlıca vasitəsidir.

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, əvvəllər idxal rüsumları əsasən fiskal funksiya yerinə yetirmiş və vergi daxil olmalarının xeyli hissəsini təmin etmişdir. Məsələn, XIX əsrin sonlarında ABŞ-da büdcə daxilolmalarının 50 %-ə qədərini idxal rüsumları təşkil etmişdir. Müasir dövrdə bu göstərici 1,5-2 % arasında tərəddüd edir. Deməli, iqtisadi inkişaf səviyyəsi aşağı olan ölkələrdə idxal rüsumları əsasən fiskal funksiyanı yerinə yetirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ixracat rüsumlarından təsərrüfat təcrübəsində daha az istifadə olunur. Onların tətbiqində məqsəd dövlət büdcəsinə əlavə valyuta daxil olmalarını təmin etməkdir. İxracat vergisinin tətbiqi dünya bazarında malın qiymətini yüksəldir. Onlardan əsasən xammal mallarının ixracını məhdudlaşdırmaq üçün istifadə edilir. Bu da son nəticədə həmin malın qiymətinin qalxmasına, bununla da istehsalçıların və büdcənin gəlirinin artmasına səbəb olur.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində ixracat rüsumları praktiki olaraq tətbiq edilmir. Hətta ABŞ-ın Konstitusiyası ondan istifadəni qadağan etmişdir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi inkişaf səviyyəsi bir- birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən dünya dövlətləri müxtəlif məqsədlərə (yerli istehsalın müdafiəsi, məşğulluğun zəruri səviyyəsinin saxlanması, yeni rəqabətqabiliyyətli istehsal sahələrinin yaradılması və s.) nail olmaq üçün bu və ya digər səviyyədə himayədarlığın həm tarif, həm də qeyri-tarif formalarından fəal istifadə edir. Odur ki, iqtisadi sistemini bazar münasibətlərinə transformasiya edən Azərbaycanın yerli istehsalı stimullaşdırmaq və məşğulluğun səviyyəsini artırmaq, gənc istehsal sahələrini

müdafiə etmək, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək, iqtisadi inkişafı tənzimləmək üçün gömrük tariflərinin bu və ya digər formasından geniş istifadə etməsi məqsəduyğundur.

«Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən və qiymətləri tənzimlənən məhsulların ixracı zamanı kontrakt qiyməti ilə (ixrac xərcləri çıxılmaqla) respublika daxili müəssisənin topdansatış qiyməti arasındakı fərqin büdcəyə alınması hissəsinin müəyyən edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 10 aprel 1999-cu il tarixdə 64 sayılı qərarı olmuşdur.

Qərarla göstərilir ki, «İxracat vergisi» haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunun qüvvədən düşməsi və qanunun tətbiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 19 avqust tarixli 756 sayılı fərmanına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən və qiymətləri tənzimlənən məhsulların ixracı zamanı kontrakt qiyməti ilə, respublikadaxili müəssisənin topdansatış qiyməti arasındakı fərqin 25,0 faizi dövlət büdcəsinə alınmalıdır.

Bundan başqa «Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal edilən və qiymətləri tənzimlənən məhsulların bəzi vergilərə cəlb edilməməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin 23 iyun 1998-ci il tarixdə olan qanunu qüvvəyə minmişdir.

Konsiqnasiya yolu ilə ixrac əməliyyatları aparən xarici hüquqi şəxslər və sahibkarlar bağlanmış müqavilələrə əsasən, respublika hüdudlarından kənarında satışı müəyyən müddət ərzində aparılan malların ixracını həyata keçirirlər.

Konsiqnasiya ticarəti üçün ayrılan müddət malların gömrük orqanlarında bəyan edildiyi gündən etibarən 180 günə qədər müəyyən edilmişdir. Satışdan əldə edilən vəsaitlər 10 bank günündən gec olmayaraq ixracatçının Azərbaycan Respublikasındakı bankında olan hesablaşma hesabına daxil olmalıdır. İxrac olunmuş mallar yuxarıda göstərilən müddətdə satılmadıqda 30 gün ərzində Azərbaycan Respublikasına qaytarılmalıdır. Dövlət müəssisələri tərəfindən malların konsiqnasiya yolu ilə ixracı üzrə bağlanmış müqavilələr İqtisadi İnkişaf Nazirliyində qeydiyyatdan keçirilməklə

aparılır. Respublikanın dövlət müəssisələrində istehsal olunmuş mallar və həmin malların dəyəri istehlakçıya tam ödənildikdən sonra ixrac olunur.

Barter əməliyyatları isə, dəyəri ödənilmədən ekvivalent məbləğdə qarşılıqlı mal mübadiləsini həyata keçirir. Barter əməliyyatlarında ekvivalent məbləğdə malların göndərilməsi və alınması müddəti 90 gün müəyyən edilmişdir. Ekvivalent məbləğdə qarşılıqlı mal mübadiləsi bu müddətdə başa çatmazsa, hesablaşma müqaviləsində göstərilən valyuta ilə 10 bank günü ərzində yerinə yetirilməli və vəsait ixracatçının Azərbaycan Respublikasındakı bank hesabına köçürülməlidir. Barter əməliyyatları üzrə göndərilən və gətirilən malların gömrük bəyannamələrinin bir nüsxəsi, mal bəyan olduğu tarixdən etibarən 7 gün ərzində gömrük orqanları tərəfindən müvəkkil banklara və İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə göndərilir. Barter əməliyyatları üzrə bağlanmış müqavilələr, nazirlikdə qeydiyyatla alınmaqla həyata keçirilir. Barter əməliyyatlarında göstərilən müddət ərzində ekvivalent məbləğdə mal alınmadıqda və qarşılıqlı hesablaşma aparılmadıqda malın dəyəri gizlədilmiş hesab edilir və mal göndərən Rezidentlər Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyinə uyğun olaraq məsuliyyət daşıyırlar.

Dövlət Gömrük Komitəsi bütün idxal-ixrac əməliyyatları üzrə, hər ayın hesabat dövründən sonrakı ayın 15-dən gec olmayaraq – Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə, Maliyyə Nazirliyinə, Vergilər Nazirliyinə, Dövlət Statistika Komitəsinə və Milli Banka müəyyən edilmiş formada məlumatlar təqim edir.

«Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən minik avtomobillərinin aksiz vergisinə cəlb edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 02 sentyabr 1997-ci il tarixli 101 sayılı qərarı, 1997-ci ilin sentyabr ayının 15-dən qüvvəyə minmişdir.

Qərarla göstərilir ki, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzvü olan ölkələrin hüdudlarından kənarında istehsal edilmiş və Azərbaycan Respublikasına gətirilən, istehsal buraxılış tarixindən asılı olmayaraq, həmin avtomobillərin gömrük dəyərinin 15 faizi məbləğində aksiz vergisi tətbiq edilir. MDB üzvü

olan ölkələrin istehsalı (mənsə sertifikatı) olan minik avtomobilləri, MDB ölkələri hüdüdləri kənarından gətirildikdə, aksiz vergisinə cəlb olunurlar.

Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən Müstəqil Dövlətlər Birliyinin hüdüdlərindən kənarında istehsal edilmiş mallar 01 sentyabr 1994-cü il tarixdən etibarən əlavə dəyər vergisinə cəlb edilirlər.

Əlavə dəyər vergisi, sərbəst dönərli valyuta və ya manatla respublikanın dövlət büdcəsinə ödənilməlidir.

Ölkənin iqtisadi inkişafını sürətləndirmək məqsədilə xarici investisiyaların Respublikaya cəlb edilməsi mühüm vəzifələrdən biri kimi qarşıda durur. Kifayət qədər vəsaitə və müasir texnologiyaya ehtiyac olduğu üçün, inkişaf etmiş bir sıra dövlətlərin neft və qaz sənayesinin qabaqcıl şirkətləri ilə Azərbaycanın yeraltı sərvətlərinin birgə istismarı barədə razılığa gəlinmişdir.

Hazırda respublikamız xarici şirkətlərlə 21 müqavilə imzalamışdır. Bu müqavilələr üzrə investisiyaların gözlənilən məbləği 60 milyard dollara çatdırılacaqdır. Bu gün Azərbaycan Respublikası xarici şirkətlərlə birlikdə nefti «Azəri», «Çıraq», «Günəşli» yataqlarından çıxarır. Onların real ehtiyatı 600 milyon tondan çox hesab edilir. «Şahdəniz» qaz yatağının ehtiyatı isə 1 trilyon kubmetr hesab edilir. İstər podratçı, istərsə də subpodratçı tərəf kimi çıxış edən belə müəssisələrin vergiyə cəlb edilməsi üzrə olan bütün məsələlər bağlanmış kontraktlardakı xüsusi müddəalarla tənzimlənir. Yəni, Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi» həmin müəssisələrə (xarici iqtisadi şəxslərə) şamil edilmir. Məhz buna görə də, Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi» tətbiq edilməyən belə müəssisələr- xüsusi vergi rejimli müəssisələr adlanırlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, son dövrdə respublikanın xarici iqtisadi əlaqələri genişlənmiş, xarici iş adamlarının Azərbaycana olan marağı artmışdır. Belə ki, xarici sahibkarlar tərəfindən respublikada müştərək və xarici investisiyalı müəssisələr yaradılmış və respublika iqtisadiyyatının inkişafına xarici investisiya qoyuluşu artmışdır.

Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləyən bir sıra hüquqi aktlar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı, Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsi, İnvestisiyalar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu, Valyuta tənzimlənməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu, Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməsi Qaydaları, «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu, Xarici investisiyaların qorunması haqqında» AR Qanunu, Rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin valyuta rejimi qaydaları və s. normativ-hüquqi dövlət sənədləri mövcuddur. Respublikamızın xarici iqtisadi fəaliyyəti bu mühüm sənədlər əsasında tənzim edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində vergi qanunvericiliyində xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində hüquqi və təşkilati məsələlərin təkmilləşdirilməsi məsələsi müstəsna rol oynayır.

Hazırda Azərbaycanda da xarici iqtisadi fəaliyyət sferasının vergi tənzimlənməsi mexanizminin hüquqi tənzimlənməsi prosesi gedir.

Qanunvericilik aktları ilə yanaşı Azərbaycanda xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəli təşkili üçün əlverişli mühit formalaşdıran və xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində mühüm rol oynayan digər qanunlar paketi də qəbul edilmişdir. Bunlardan «Müəssisələr haqqında», «Səhmdar cəmiyyət haqqında», «Sığorta fəaliyyəti haqqında», «Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında», «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunlarını və digərlərini göstərmək olar.

Milli qanunvericilik aktlarının qəbulu xarici iqtisadi fəaliyyətin hüquqi bazasının konseptual əsaslarını təşkil edir.

Bu əsaslar əsasən aşağıdakı tələblər üzərində qurulur:

- Azərbaycan Respublikasının xarici-iqtisadi, o cümlədən valyuta-kredit siyasəti;
- valyuta və gömrük tənzimlənməsi qaydaları;

- xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan xarici investisiyalı müəssisə və birliklərin, onların filiallarının, nümayəndəliklərinin, birgə müəssisələrin yaradılması və qeydiyyat prosedurası;
- xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan Azərbaycan Respublikasının müəssisə və təşkilatlarının, vətəndaşlarının maddi maraqlarının təminatı;
- respublika ərazisində fəaliyyət göstərən xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan xarici investorların əmlak, mülkiyyət və investisiya hüquqlarının nəzərə alınması.

Bütün bunlarla yanaşı, xarici iqtisadi fəaliyyətin hüquqi bazası üzrə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əlaqələrinin genişləndirilməsi üçün əsas istiqamətlər də işlənilmişdir. Bu məqsədlə respublikamızın xarici iqtisadi fəaliyyət sferasında başqa dövlətlərlə iqtisadi münasibətlərin aşağıdakı başlıca prinsipləri də müəyyənləşdirilmişdir.

- dövlətlərin bərabərliyi, bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaq prinsipinə riayət olunması;
- dövlətlərarası əlaqələrin qarşılıqlı fayda əsasında qurulması və əlverişli iqtisadi əməkdaşlığın formalaşması;
- Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrin və beynəlxalq hüquq normalarının ümumi prinsiplərindən irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsi.

Azərbaycan dövlətinin bu prinsiplər əsasında xarici iqtisadi siyasət yeritməsi müəssisə və təşkilatların, firma və şirkətlərin sərbəst və bərabər hüquq şəraitində digər dövlətlərlə vasitəçi olaraq iqtisadi əlaqə və münasibətlər yaratmaq, təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi maraqlarının təmin və eləcə də bütün bunların öz növbəsində xarici tərəf müqabildən tələb edilməsi baxımından önəmlidir.

Qəbul edilmiş Qanunlarla o da təsbit olunmuşdur ki, dövlət idarəetmə orqanlarının xarici iqtisadi əlaqələrin iştirakçı subyektlərinin fəaliyyətinə müdaxilə etmək hüququ yoxdur. Onların fəzifəsi xarici iqtisadi fəaliyyət

subyektlərinin fəaliyyətini tənzimləməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin kompleks sistemində:

- xarici iqtisadi fəaliyyətin iştirakçılarının qeydiyyat şəhadətnaməsi;
- dövlət sərhədi vasitəsilə aparılan və gətirilən əmtəələrin və digər əmlakın gömrük bəyannamələşdirilməsinə;
- əmtəələrin idxal və ixrac qaydalarına baxılır.

Bu sistemin xarici iqtisadi fəaliyyətin bütün növləri və iştirakçılarına tətbiqi Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyətin mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, fiziki və hüquqi şəxs timsalında bütün iştirakçılarının, onun hər bir növü ilə məşğul olmaq, həcmi və istiqamətini sərbəst olaraq müəyyənləşdirmək hüququ mövcud qanunvericilik aktları ilə rəsmiləşdirilmişdir. Bir sözlə, Qanunların mərkəzində əsasən xarici iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin maraq və hüquqlarının təminatı və müdafiəsi məsələləri qoyulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası xarici iqtisadi fəaliyyətin inkişaf modelinin əsası kimi MDB üzvü olan ölkələrlə və qonşu Türkiyə, İran dövlətləri ilə xarici iqtisadi əlaqələrin geniş inkişafını məqsəduyğun sayır. Belə ki, bu məqsədlə Azərbaycanın Rusiya, Ukrayna, Belarus, Qazaxıstan, Türkiyə, İran və sair dövlətlərlə ikitərəfli müqavilələr imzalanmasını təqdirəlayiq hal hesab etmək olar.

Müqavilələrdə dövlətlərarası göndərmələrin tənzimlənməsində vahid iqtisadi əməkdaşlıq məkanı, gömrük xidməti, pul-kredit sistemi məsələləri üzrə qarşılıqlı əməkdaşlıq fəaliyyəti və s. amillər nəzərdə tutulur.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin hüquqi tənzimlənməsi praktikasında ilk dəfə olaraq bu vacib fəaliyyət sahəsinin tənzimlənməsi mərkəzi qanunlar səviyyəsinə çatdırılmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi xarici iqtisadi əlaqələrin həyata keçirilmə mühitini və dövlət tənzimlənməsi prinsiplərini müəyyənləşdirmişdir.

Azərbaycanda xarici iqtisadi fəaliyyətin hüquqi tənzimlənmə elementlərindən geniş istifadə olunması xarici iqtisadi əlaqələrin qarşılıqlı formalarının

mürəkkəb elementinin, həmçinin daxili və ölkə xarici iqtisadi sferanın əla-mətlərini qaydaya salmağa imkan verir. Bundan başqa yaradılmış hüquqi me-xanizm öz xüsusiyyətləri ilə dövlətin həm milli və həm də millətlərarası səviyyədə hüquqi tənzimlənməsinin müxtəlif mənbələrinin mövcudluğuna şərait yaradır.

Azərbaycanda xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyasının formalaşmasında dünya təcrübəsi ilə yanaşı, milli iqtisadiyyatın spesifik xüsusiyyətləri, beynəlxalq əmək bölgüsünün tələbləri, yaxın və uzaq xarici ölkələrlə ticarət rejiminin optimallığı da nəzərə alınmalıdır.

Respublikada xarici iqtisadi fəaliyyətin səmərəli strategiyası bir tərəfdən liberal iqtisadiyyatın, normal gömrük və valyuta rejiminin formalaşmasına xidmət etməklə ölkənin ixracat potensialının artırılmasına xidmət edir. Bu strategiya milli bazarın formalaşdırılmasını sürətləndirməklə yanaşı, həm də onun rəqabət qabiliyyətini yüksəldir.

Hazırda respublikada yerli məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması yolu müəssisələrdə rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalı sahəsində xeyli iş görülür. Belə ki, istehsal poten-sialının genişləndirilməsi və onun texniki modernləşdirilməsinə nail olmaq üçün xarici kapitalın milli bazara cəlb edilməsi, sənayenin inkişafı hesabına maksimum dərəcədə ixracatın stimullaşdırılması, xarici investisiya, kredit və yardımlardan istifadə olunmasının mexanizmi yaradılır.

Nəhayət, ən mühüm məsələ idxal vergilərinə, rüsumlarına hər rüb baxılaraq ona mövsümi dəyişikliklər edilməsidir. Belə ki, «Gömrük Məcəlləsi» tək-milləşdirilir. «Vergi Məcəlləsi»-ndə dəyişikliklər aparılır. İxracatdan gələn valyuta gəlirlərinə üç səviyyəli – müvəkkil banklar, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və gömrük orqanları vasitəsilə qarşılıqlı surətdə normal nəzarət sistemi təşkil edilir və valyuta əməliyyatlarına nəzarət etməklə ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyi təmin olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın bir sıra ölkələrində vergi tənzimlənməsi məsələsinə qanunçuluqda xüsusi yer verilir.

Hazırda bazar iqtisadiyyatı yolu gedən müstəqil respublikamızda vergidən yayınmanın qarşısının alınmasında xarici dövlətlərin təcrübəsindən istifadə etməyi məqsəduyğun hesab etmək olar.

Respublikada vergidən yayınmanın qarşısının alınması nəticəsində dövlət büdcəsinə daha çox miqdarda vəsait daxil olacaq və həmin vəsaitdən əhalinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün istifadə olunacaqdır.

Xarici investisiyaların istehsal sferasına axınıni stimullaşdırmaq məqsədilə kommertiya ilə məşğul olan strukturlara daha ağır vergi mexanizmi tətbiq edilməlidir. İstehsalla məşğul olan müəssisə və firmaların normal fəaliyyəti üçün hər cür stimullaşdırıcı şərait yaradılmalı, onlara güzəştli vergi sistemi tətbiq etməklə yanaşı, bank kreditlərinin də güzəştli şərtlərlə verilməsi məqsəduyğundur.

Hazırki vergi sistemi respublikada istehsalın həcmnin artırılmasına, azad sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə, işgüzarlıq fəaliyyətinin fəallaşdırılmasına imkan vermir. Məhz bu səbəbdən də respublikada istehsalın canlandırılmasına heç bir maraq göstərilmir, iş adamları əsasən, kommertiya və vasitəçilik əməliyyatına maraq göstərirlər.

Keçid dövründə həyata keçirilən vergi siyasəti bazar iqtisadiyyatının xarakterinə uyğun olmalı, onun ən mühüm subyektlərinin, birinci növbədə, yeni yaradılan təsərrüfat strukturlarının investisiya qoyuluşlarına olan bu günkü marağının xeyli artması da nəzərə alınmaqla, dövlət orqanları ilə istehsal əmək kollektivlərinin qarşılıqlı əlaqə və mənafelərini özündə əks etdirməlidir.

Dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, vergilərin növləri, sayı və dərəcələri aşağı salındıqca ölkənin iqtisadi həyatında fəallaşma başlayır. Burada gizli kapital leqallaşmağa cəhd göstərir, maliyyə-bank əməliyyatları və onların dövriyyəsi sürətlənir, müəyyən vaxtdan sonra büdcəyə daha çox vəsaitlər daxil olmağa başlayır.

Ona görə də, vergilərin növlərini azaltmaqdan, onların dərəcəsini aşağı salmaqdan çəkinmək lazım deyildir. Əslində isə, vergi siyasətinin həyata keçirilməsinə ümumxalq nəzarətini gücləndirmək lazımdır.

Gömrük ödənişlərinin alınmasının müasir forması kimi gömrük kartlarının tətbiqi ilə bağlı Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ilə hazırlıq işləri başa çatdırılıb. Bu sistemə görə, xarici iqtisadi əlaqə iştirakçıları gömrük vergi və rüsumları ya köçürmə, ya da kart vasitəsilə dövlət büdcəsinə ödəyəcək, nağd pulun ödənişi isə aradan qaldırılacaqdır.

«Malların gömrük nəzarəti altında Azərbaycan Respublikası ərazisindən tranzit zamanı gömrük ödənişlərinin ödənilməsinin təmin edilməsi üzrə sığorta şirkətlərinin zəmanətlərinin gömrük orqanları tərəfindən qəbul edilməsi qaydalarına uyğun olaraq» Beynəlxalq Sığorta Şirkəti MMS ilə Dövlət Gömrük Komitəsi arasında müqavilə imzalanmış və 2002-ci il oktyabr ayının 1-dən tətbiq edilir.

Dövlət Gömrük Komitəsi ilə razılaşdırılmaqla Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən təsdiq edilmiş «Gömrük ödənişlərinə sadə veksəl vasitəsi ilə zəmanət verilməsinin müvəqqəti qaydaları» Ədliyyə Nazirliyində dövlət qeydiyyatından keçirilmiş, icra və işdə rəhbərlik üçün yerli gömrük orqanlarına göndərilmişdir.

Hazırda MDB ölkələrinin ticarət-iqtisadi əlaqələrinin əsasını «Sərbəst ticarət haqqında» sazişlər təşkil edir. Azərbaycan ilk belə sazişi Rusiya Federasiyası ilə 1992-ci ildə imzalayıb. Sonrakı illərdə ölkəmiz Ukrayna, Gürcüstan, Türkmənistan, Özbəkistan və Qazaxıstanla gömrük rüsumlarının tətbiqinə dair ikitərəfli sazişlərə qol çəkib. Hazırda Qırğızıstan və Belorusuya ilə oxşar sazişlərin layihələri tərəflər arasında razılaşdırılmaq üçün müzakirəyə verilib. Həmçinin, Azərbaycan Rusiya Federasiyası, Qazaxıstan və Özbəkistanla «Sərbəst ticarət rejimində istisnalar haqqında» protokol imzalayıb ki, bu da daxili bazarın qorunması məqsədilə bəzi məhsulların idxal və ixracını məhdudlaşdırır.

Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsində MDB-yə üzv dövlətlərin (Ermənistandan başqa) ticarət-iqtisadi əlaqələri mühüm yer tutur. Eyni zamanda, onların inkişaf etdirilməsi üçün məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilir. Məsələn, üzv dövlətlər arasında sadələşdirilmiş vergi və gömrük tariflərinin tətbiqi istehsal edilən məhsulların MDB bazarına daha geniş miqyasda çıxarılmasını, həmçinin yeni əməkdaşlıq əlaqələrinin yaranmasını təşviq edir.

Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi məlumata görə, 2002-ci ildə Azərbaycanın MDB dövlətlərlə ticarət dövriyyəsi 894,2 mln. dollar təşkil edib ki, bu da 2001-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 33,7 faiz çoxdur. 2002-ci ildə MDB ölkələri ilə idxalın həcmi 650,0 mln. dollar, ixracın həcmi isə 243,7 mln. dollar təşkil edib. MDB ölkələrlə ticarət dövriyyəsində saldonun mənfi qalması müşahidə olunsa da üzv dövlətlərdən altısı (Moldova, Özbəkistan, Qazaxıstan, Rusiya, Türkmənistan, Ukrayna) üzrə ölkəmiz ixracın həcmində irəliləyiş əldə edib. Bunu Azərbaycanda istehsal olunan məhsulların ənənəvi bazarlarının bərpa olunmasının nəticəsi kimi qiymətləndirmək olar. Belə ki, sözügedən ölkələrə meyvə-tərəvəz, fındıq, çay, pambıq mahlıçı və yağı, kimya məhsulları, aviakerosin, geofiziki alət və cihazlar ixrac olunub.

Qeyd edək ki, Azərbaycanın MDB üzrə əsas partnyorlarının ötən il ümumi ticarət dövriyyəsindəki xüsusi çəkisi belə olub: Rusiya – 9,8 faiz, Qazaxıstan- 4,2 faiz, Türkmənistan – 3,3 faiz, Gürcüstan – 2,4 faiz, Ukrayna – 2,5 faiz.

Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsində MDB dövlətləri ilə iqtisadi əlaqələrin yüksək olması bu ölkələrlə münasibətdə iqtisadi qanunvericiliyin, o cümlədən vergi münasibətlərinin qurulmasını zəruri edir.

Dövlətlərarası münasibətlərdə vergi qanunvericiliyi ilk növbədə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması, gəlirlərdən və kapitaldan vergilərdən yayınmanın qarşısının alınması haqqında sazişlərdə, həmçinin ikitərəfli qarşılıqlı əməkdaşlıq sazişlərində öz əksini tapır.

Azərbaycan indiyə qədər 28 ölkə ilə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasına dair sazişlərin hazırlanması üzrə danışıqlar aparıb. 12 ölkə üzrə həmin sazişlər qüvvəyə minib və tətbiq edilməkdədir, bunun da 7-si MDB üzvü olan dövlətlərdir.

Xatırladaq ki, ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması haqqında sazişlər bir qayda olaraq investorlar üçün əlverişli vergi mühiti yaratmaqla yanaşı, müəssisənin stabil vergi planlaşmasını aparmağa, maliyyə xərclərini uzunmüddətli proqnozlaşdırmağa imkan verir.

Vergilər Nazirliyi xarici dövlətlərlə tək-cə ikiqat vergitutmaya dair deyil, həm də vergi məsələləri üzrə qarşılıqlı yardım haqqında sazişlər imzalayır. Maraqlıdır ki, indiyə qədər belə sazişlər əsasən MDB dövlətlərilə bağlanıb. Bu günə Azərbaycan 5 dövlətlə (Qazaxıstan, Özbəkistan, Gürcüstan, Rusiya Federasiyası və Belarus) vasitəli vergilərin tutulması barədə, 5 dövlətlə isə (Rusiya Federasiyası, Gürcüstan, Moldova, Özbəkistan, Qazaxıstan) vergi məsələləri üzrə qarşılıqlı yardım haqqında sazişlər imzalayıb. Hazırda MDB dövlətlərinin vergi xidməti rəhbərlərinin Koordinasiya Şurasında MDB ölkələrinin vergi xidmətləri arasında qarşılıqlı yardım haqqında konvensiya layihəsi də müzakirə edilir. Bu saziş qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərdə çoxtərəfli əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirməyə xidmət edəcək.

Ölkədə ixracın həvəsləndirilməsi və daxili bazarın qorunmasını təmin edən gömrük rüsumlarının tətbiqi, sərbəst gömrük zonasının və gömrük anbarlarının yaradılması, eləcə də qaçaqmalçılığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi və sahibkarlıq fəaliyyətinə gömrük orqanları tərəfindən qanunsuz müdaxilələrin qarşısının alınması barədə müddəaların həyata keçirilməsi məqsədilə gömrük orqanlarının bu istiqamətdəki işini yenidən qurmaq üçün ciddi tədbirlər həyata keçirilir. Hazırda Dövlət Gömrük Komitəsində müxtəlif beynəlxalq təşkilatların – Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Dünya Bankının və Ümumdünya Gömrük Təşkilatının yaxından köməyi ilə ciddi modernləşdirmə prosesi aparılır. Bu proses nəticəsində müstəqil gömrük brokerləri sisteminin formalaşdırılması, ölkədən tranzit

keçən yüklər üzrə gömrük ödənişlərinin sığortalanması, gömrük vergi və rüsumlarının ödənilməsində müvafiq banklar tərəfindən aval edilmiş veksellərdən istifadə qaydasının təsdiqi, bütün gömrük orqanlarını əhatə edən informasiyanın ötürülməsinin «on-line» sisteminin qurulması və sairəni göstərmək olar. Bütün bu tədbirlərin əsas məqsədi, bir tərəfdən, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün gömrük nəzarətinin daha da gücləndirilməsidirsə, digər tərəfdən isə, ticarət əməliyyatlarının gömrük rəsmiləşdirilməsi proseduralarının sadələşdirilməsi, iş adamlarına sağlam rəqabət şəraiti yaradılması, gömrük rəsmiləşdirilməsi prosesində xarici ticarətlə məşğul olan sahibkarlarla gömrük işçilərinin birbaşa təmas imkanlarının aradan qaldırılmasıdır.

Ölkə iqtisadiyyatında ümumi daxili məhsulun və burada özəl bölmənin xüsusi çəkisinin artımı, inflyasiyanın idarə olunan səviyyədə saxlanması və büdcə kəsirinin azalması, xarici ticarət dövriyyəsində müsbət saldonun mövcudluğu, ölkənin valyuta ehtiyatlarının, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun həcmində artması və tətbiqi sahələrinin genişlənməsi, habelə özəlləşmə proqramının uğurla həyata keçirilməsi bir daha sübut edir ki, ölkəmizdə bazar münasibətlərinin qurulması və bütövlükdə iqtisadi islahatlar yüksələn xətlə gedir.

Bütün bunlar iqtisadi siyasətdə yeni bir mərhələnin başladığını göstərir. Bu isə sərt monetar siyasətin tədricən yumşaldılmasını, ikincisi, özəl sektora təsir göstərən başlıca fiskal vasitələrdən – vergi və gömrük mexanizmindən istifadə edilərək sahibkarlığın inkişafı, daxili bazarın və yerli istehsalçıların maraqlarının qorunması və onların məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması, ixracın stimullaşdırılması və bununla da büdcə gəlirlərinin başlıca hissəsinin daxili vergilər hesabına formalaşmasının təmin edilməsini, üçüncüsü, orta və böyük özəlləşmənin qəbul edilmiş proqrama uyğun aparılması və mövcud idarəetmə sisteminin daha da təkmilləşdirilməsini, dördüncüsü, neft sektoru ilə yanaşı, qeyri-neft sektorunda da ticarət və

investisiyaların artırılması məqsədilə rəqabət mühitinin yaxşılaşdırılmasını labüd edir.

Xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması və iqtisadiyyatın açıqlığı gömrük tarif tənzimlənməsi mexanizminin reallaşdırılmasına şərait yaratmışdır. İqtisadiyyatın tənzimlənməsində, sosial-iqtisadi proseslərin idarə edilməsində gömrük vergilərinin yeri və rolunu qiymətləndirmək üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə etmək məqsəduyğundur:

1. Gömrük ödəmələrinin idxal və ixracdan asılılığını xarakterizə edən gömrük daxilolmalarının səviyyəsi. Bunu aşağıdakı formula ilə hesablamaq olar:

$$GDS = \frac{GD}{IX + ID} \times 100;$$

Burada GDS- gömrük daxilolmalarının səviyyəsini,

GD- gömrük daxilolmalarının həcmi,

IX- ixracın həcmi, ID- idxalın həcmi göstərir.

2. Ümumi Daxili Məhsulə görə gömrük daxilolmalarının elastikliyi. Bu göstərici aşağıdakı formula ilə hesablanır:

$$E = \left[\left(\frac{GD_1 - GD_0}{GD_0} \right) : \left(\frac{UDM_1 - UDM_0}{UDM_0} \right) \right]$$

Burada E- Ümumi Daxili Məhsulə görə gömrük daxilolmalarının elastikliyi,

GD_1 və GD_0 - müvafiq olaraq cari və əsas dövrdə gömrük daxilolmalarının həcmi;

$ÜDM_1$ və $ÜDM_0$ – müvafiq olaraq cari və əsas dövrdə Ümumi Daxili Məhsulun həcmi göstərir.

3. Gömrük vergilərinin keyfiyyət dəyişikliyi səciyyələndirən gömrük dərəcəsinin həddi. Bu göstərici formula şəklində aşağıdakı kimi ifadə olunur.

$$GDH = \frac{GD_1 - GD_0}{[(IX_1 + ID_1) - (IX_0 + ID_0)]} \cdot 100;$$

Burada, *GDH* -gömrük dərəcəsinin həddini göstərir.

Bu göstəriciləri qarşılıqlı əlaqədə və dinamikada təhlil etməklə gömrük vergilərinin iqtisadiyyatın digər sosial iqtisadi göstəricilərinə təsirini qiymətləndirmək olar. Bu istiqamətdə araşdırma aparmaq üçün zəruri məlumatları aşağıdakı cədvəldə verək (cədvəl 3.3). Cədvəlin məlumatlarından görünür ki, 1996-2002-ci illərdə iqtisadiyyatın bəzi əsas makroiqtisadi göstəricilərinin dinamikasında sabit artım müşahidə olunmuşdur. Araşdırma Ümumi Daxili Məhsulun və xarici ticarət dövriyyəsinin miqyası ilə gömrük vergi və rüsumlarının səviyyəsi arasında müəyyən əlaqənin olduğunu göstərir.

Cədvəl 3.3

2006-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında ÜDM-un, xarici ticarət dövriyyəsinin və gömrük vergi və rüsumlarının dinamikası (mln.dollar)

İllər	ÜDM	İxrac	İdxal	Gömrük vergi və rüsumları
2006	3180,8	631,2	960,6	63,4
2007	3960,9	781,3	794,3	107,7
2008	4446,6	606,1	1076,5	145,2
2009	4583,6	929,7	1035,9	161,6
2010	5272,6	1745,2	1172,1	160,7
2011	5707,8	2314,2	1431,1	176,6
2012	6089,9	2167,5	1665,6	189,6

Qeyd etmək lazımdır ki, 2006-2012-ci illərdə gömrük daxilolmalarının səviyyəsi diferensial şəkildə dəyişmişdir. Gömrük daxilolmalarının xarici ticarət dövriyyəsinin təxminən 5%-i səviyyəsində qərarlaşması onun büdcə daxilolmalarında nəzərə çarpacaq rola malik olduğunu göstərir.

Elastiklik əmsalının dinamikası ÜDM-a görə gömrük daxilolmalarının payının azaldığını, yəni elastiklik dərəcəsinin kifayət qədər aşağı olduğunu deməyə əsas verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində iqtisadiyyatın dirçəldilməsində, xarici iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılmasında, büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasında gömrük vergi və rüsumlarının mühüm rolu olmuşdur. Bununla yanaşı daxili bazarın müdafiəsinə və ixracat potensialının yüksəldilməsinə yönəldilən gömrük tarif tənzimlənməsindən tam istifadə olunmamışdır.

Cədvəl 3.4

**2006-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında
gömrük vergi və rüsumlarının qiymətləndirilməsini
xarakterizə edən göstəricilərin dinamikası**

Göstəricilər	İllər						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Gömrük daxilolmalarının səviyyəsi (%)	4,0	6,8	8,6	8,2	5,5	4,7	4,9
Elastiklik əmsalı		2,9	2,8	3,6	0,04	1,2	1,1
Gömrük dərəcəsinin həddi (%)		272,0	35,0	5,8	0,4	1,9	14,8

Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, müasir mərhələdə səmərəli fəaliyyət göstərə bilən gömrük tarif tənzimləmə mexanizmi fəal və çevik gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin, həmçinin Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və iqtisadi maraqlarının qorunması üçün əsas şərtidir.

Beynəlxalq aləmdə xarici ticarətə müdaxilə etmək üçün istifadə olunan ən mühüm vasitələrdən biri gömrük tarifləridir. Gömrük tarifləri xarici iqtisadi siyasətin, o cümlədən xarici ticarət siyasətinin ən qədim və geniş yayılmış vasitələrindən biridir. Gömrük tarifləri gömrük-rüsumu alınan malların sistemləşdirilmiş siyahısı kimi çıxış edir.

Gömrük rüsumları həm proteksionist, həm də fiskal xarakterə malikdir. Gömrük tariflərinin proteksionist funksiyası istehsalçıların mənafeyinin müdafiəsi ilə bağlıdır. Deməli, ölkə iqtisadiyyatının idarə edilməsində və tənzimlənməsində, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində gömrük tənzimlənməsi vacib rol oynayır və çoxsahəli funksiyalara malikdir.

Müasir mərhələdə liberal xarici ticarət beynəlxalq ticarətin ana xəttini təşkil edir və qloballaşdırma qarşısızalmaz bir prosesə çevrilir. Ona görə də proteksionist siyasət qısa müddətli xarakter daşmalıdır. Başqa sözlə desək, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından xarici ticarət siyasəti aşağıdakı prinsiplər əsasında qurulmalıdır: təcricilik, diferensiallaşdırma və müddətlilik.

Təcricilik prinsipi daha çox xarici ticarətin liberallaşdırılmasına tətbiq edilməlidir. Bu sahədə Azərbaycanda müəyyən işlər görülmüşdür. İxrac gömrük vergiləri ləğv edilmiş, idxal vergilərinin səviyyəsi isə aşağı salınmışdır.

Diferensiallaşdırma prinsipi dedikdə, milli iqtisadiyyatın sahələri özlərinin inkişaf səviyyəsinə, daxili və xarici bazarda rəqabət qabiliyyətliliyinə, ölkədəki məşğul əhalinin həmin sahələrdə iştirak səviyyəsinə, istehsalın və malların strateji əhəmiyyət daşmasına görə, əhalinin zəruri istehlakında malların oynadığı rola görə (xüsusilə ərzaq məhsulları) fərqləndirilərək qruplaşdırılması başa düşülməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük tarif tənzimlənməsi dövlətlərin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının mühüm amillərindən biridir. Belə ki, xarici ticarətdə gömrük tarif tənzimlənmələrinə üstünlük verilməsi həyata keçirilməkdə olan iqtisadi islahatların başlıca xüsusiyyətlərindən biri kimi səjiyyələndirilir. Müasir mərhələdə səmərəli fəaliyyət göstərə bilən gömrük tarif tənzimləmə mexanizmi fəal və çevik gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin, həmçinin Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və iqtisadi maraqlarının qorunması üçün əsas şərtədir. Gömrük tarifinin dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsində əsas rolunu beynəlxalq sənədlərdə də əks olunmuşdur. Belə ki, BMT Baş Məjlisi tərəfindən 1985-ci ildə qəbul edilmiş «Beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik haqqında» qətnamədə dövlətlərin iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi işində gömrük tariflərinin əhəmiyyətli rol oynadığını xüsusi olaraq vurqulanır.

Gömrük tarif tənzimlənməsi xarici ticarətin həyata keçirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, gömrük tarifləri xarici ticarət siyasətinin klassik və əsas vasitəsidir. Gömrük tarif tənzimlənməsi dövlətin gömrük işinin iqtisadi maliyyə blokuna daxildir. Bu məsələ 20 iyun 1995-ci il tarixli «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə Azərbaycan Respublikasında daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə, xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi kimi gömrük tarifinin çıxış etdiyi göstərilir. Beləliklə, gömrük tarif tənzimlənməsi xarici iqtisadi fəaliyyətin əsas vasitəsi kimi fəaliyyət göstərir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsində dövlətin gömrük siyasətini həyata keçirən dövlət orqanının fəaliyyət dairəsi və malların, nəqliyyat vasitələrinin dövlətin gömrük sərhədindən keçirilməsi,

gömrük rüsumlarının alınması və gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar məsələlər ön plana çəkilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük tarif tənzimlənməsi dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi üzrə qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən təşkilatı, iqtisadi və hüquqi tədbirlərin məjmusudur. İnzibati (qeyri-tarif) metodlar isə xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsində mühüm rola malik olsa da, gömrük tarif fəaliyyətin dövlətin tənzimlənməsi sistemində daxil deyil. Halbuki bəzi ədəbiyyatlarda xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlətin tənzimlənməsinin inzibati tədbirləri də gömrük tarif tənzimlənməsinə daxil edilir. Yəni ki, bu zaman iqtisadi xarakterli bəzən iqtisadi ədəbiyyatlarda xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsinin 4 üsulu göstərilir: iqtisadi tənzimləmə; inzibati üsul; tarif üsulu; qeyri-tarif üsulu.

Xarici iqtisadi əlaqələrin həyata keçirilməsində gömrük tarifi başlıca amil kimi çıxış edir və bu zaman gömrük tarifi 3 mühüm baxımdan nəzərdən keçirilir: ticarət siyasəti və ölkənin daxili bazarının onun dünya bazarı ilə qarşılıqlı əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsi vasitəsi kimi; gömrük rüsum dərəcələrinin məjmusu kimi; konkret gömrük rüsum dərəcəsi kimi.

İqtisadçılardan K.K.Sandrovski göstərir ki, gömrük tarifləri hər bir dövlət tərəfindən onun xarici ticarət siyasətinin əsas başlanğıcından və bütövlükdə xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsindən irəli gəlməklə müəyyən edilir. Belə ki, gömrük tarif tənzimlənməsi mexanizmində əsas element kimi çıxış edən gömrük tarifi bütün inkişaf etmiş dövlətlərdə istifadə edilməklə, xarici ticarət mal dövlətinin təxminən 2/3 hissəsini əhatə edir. Tarif sözünün mənşə mənəsinə gəldikdə isə, ədəbiyyatda göstərilir ki, tarif ərəb mənşəli söz olub, siyahı və ya reyestr deməkdir.

Gömrük tarif münasibətlərini təhlil edərkən belə bir nəticəyə gəlirik ki, gömrük siyasətində «gömrük» ifadəsi ilə «tarif» ifadəsini fərqləndirmək lazımdır. Gömrük- hər hansı bir əmtəə gömrük sərhədindən keçirildikdən sonra ödənilən vergi və rüsumlara aid edilsə, tarif ifadəsi beynəlxalq ticarət

obyekti olan bütün mallara tətbiq edilən vergiləri müəyyənləşdirən şərtləri əks etdirir.

Gömrük tarif tənzimlənməsinin əsas xüsusiyyətlərinin təhlili gömrük tarifinin əsas funksiyasının nəzərdən keçirilməsini tələb edir. Hal-hazırda gömrük tarif tənzimlənməsinin gömrük rüsumlarının alınmasını və onların dövlət büdcəsinə istiqamətlənməsini nəzərdə tutulan fiskal funksiya və dövlətə gətirilən malların əmtəə strukturunun səmərələşdirilməsi, dövlətin ərazisinə malların gətirilməsi və çıxarılmasının, valyuta gəlirlərinin və xərjlərinin əlverişli nisbətini təmin etməyi nəzərdə tutan tənzimləyici funksiyanı yerinə yetirir. Bundan başqa, gömrük tarif tənzimlənməsinin başlıca vasitəsi kimi çıxış edən gömrük rüsumları fiskal funksiya, proteksionist funksiya və balanslaşdırma funksiyası şəklində özünü göstərir. 20 iyun 1995-ci il tarixli «Gömrük tarif haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununda göstərilən gömrük tarifinin əsas məqsədləri çox əhəmiyyətlidir. Bu işdə əsas məqsəd idxalın əmtəə strukturunu səmərəliləşdirmək; Respublikaya malların gətirilməsi və çıxarılmasının, valyuta gəlirlərinin və xərjlərinin əlverişli nisbətini təmin etmək; valyuta sərvətlərinin ölkənin gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən çıxarılması üzərində səmərəli nəzarət; Respublikada malların istehsal və istehlak strukturunda mütərəqqi dəyişikliklər üçün şərait yaratmaq; iqtisadiyyatı xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq; Respublika iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı ilə səmərəli inteqrasiyasına şərait yaratmaqdan ibarətdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. A.Ş.Şəkərəliyev, A.Əliyev “Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti”. Bakı-2002;
2. A.Ş.Şəkərəliyev “Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”. Dərslük Bakı-1999;
3. A.Ş.Şəkərəliyev, C.Q.Nuriyev, A.Ə.Əliyev “Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi”. Bakı-Qanun-2003;
4. K.F.Heydərov “Gömrük işinin əsasları və gömrük işinin təşkili”, Bakı, 2000;
5. H.B.Allahverdiyev, K.S.Qafarov “ Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi”, Bakı, 2005.
6. “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu;
7. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, Bakı 1997.
8. А.Ялийев, А.Шякрялийев, И.Дадашов, Дцнйа игтисадиййаты: мцасир дюврцн актуал проблемляри, Багы, 2004.
9. А.Ш.Шякрялийев. «Кечид игтисадиййаты вя дювлят. Багы, 2000
- 10.А.Ш.Шякрялийев «Бейнялхалг игтисади мцнасибятляр вя дцнйа игтисадиййаты», Багы 1999
- 11.Аббасов Ч.М. Основные направления формирования внешнеэкономической политики Азербайджана, Баку, изд. «Сабах», 1994, 68 с.
- 12.Авдокушин Е.Ф. Меъдународные экономические отношения, М., Юрист, 1999, 368 с.
- 13.Алескеров А.К. Теоретическое и методологические проблемы внешнеэкономических связей. «Мцасир мярщялядя Азярбайъанын социал-игтисади инкишафынын ясас мейлляри» мягаляляр топлусу, Азярбайъан ЕА . Игтисадиййат Институту, Ы Бурахылыш, Багы, Елм, 1999.

14. Балабанов И.Т., Балабанов А.И, Внешнеэкономические связи, М., «Финансы и статистика», 1998, 512 с.
15. Буглай В.Б., Ливенцев Н.Н. Меъдународные экномические отношения, М., «Финансы и статистика», 1996.
16. Бункина М.К., Семенов В.А. Макроэкономика (Основы экономической политики), М., Издательство ДИС, 1997, 320 с.
17. Гадъжиев Ш.Г. Азербайдъан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития, Киев, Экспрес-объява, 2000, 504 с.
18. Долгов С.И. Глобализация экономики: новое слово и новое явление? (экон. Проб. На рубеъе веков). М., Экономика, 1998.
19. Кейнс Д.М. Общая теория занятости, денег и процента (пер. с. англ.), Москва, Прогресс, 1978.
20. Кембелл Р. Макконелл, Стенли Л.Брю. Экономикс: принципы, проблемы и политика в 2 с. Пер. с. англ., Б., Азербайджан, 1992 .

İnternet resursları:

www.google.az

www.az-customs.net

www.customs.gov.az

www.azstat.org

РЕЗЮМЕ

Вхождение Азербайджана в систему международных экономических отношений делает необходимым кардинально новый подход к регулированию ВЭД и таможенной политики. Реальность сегодняшнего дня требует разработки комплекса мер по совершенствованию таможенного регулирования во взаимосвязи с другими факторами и закрепления стабилизационных процессов в развитии экономики. Решение данной проблемы приобрело особую актуальность, т.к. в действующем таможенном законодательстве не учитываются особенности развития отдельных отраслей экономики Азербайджана.

Формирование экспортно-импортной политики является главным условием интеграции любой страны в систему мирохозяйственных связей, защиты экономики от разрушающего влияния внешней конкуренции и обеспечения экономической безопасности.

SUMMARY

The dissertation work highlights the improvement of foreign economic relation regulation in the Azerbaijan Republic and customs evolution perspectives.

The author, learning all conceptual approaches in regulation of foreign economic activity in the condition of globalization of economic relation, the principles of customs regulation of foreign economic activity, analysed the mechanisms and methods of customs regulation of foreign economic activity which provide the national competitiveness.

The dissertation work analyses the modern situation of customs regulation of foreign economic activity, the customs cost in export-import operations and their mechanisms. The research paper also highlights the influence of customs policy in widening of foreign economic trade in Azerbaijan.

REFERAT

Respublikamızda həyata keçirilən köklü islahatlar nəticəsində Azərbaycan Respublikası mühüm sosial-iqtisadi nailiyyətlər qazanmışdır. Bu, həyata keçirilən islahatlarla yanaşı, dövlətin iqtisadi idarəetmə sahəsində uğurla reallaşdırdığı xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyasının nəticəsidir. Çünki respublikamızın milli iqtisadiyyatı üçün iqtisadi fəaliyyət, istehsal, ticarət və beynəlxalq resursların mübadilə miqyaslarını genişləndirmək əsas vəzifələrdən birinə çevrilmişdir. Eyni zamanda, hazırda dünya iqtisadiyyatında gedən qloballaşma prosesləri, əmtəə, kapital və işçi qüvvəsi axınının yeni istiqamətləri və xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi respublikamızın strateji məqsədləri baxımından xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində, xüsusi olaraq gömrük sistemində mövcud problemlərin aşkarlanmasına və həlli yollarının müəyyənləşdirilməsinə əsaslı təsir göstərə bilər.

Azərbaycanla iqtisadi əlaqələrin tarixi ənənələri ölkələr arasında münasibətlərin inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan, Azərbaycanın ümumilikdə xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyasının öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusən də, gömrük sektorunda respublikamızın başlıca müttəfiqi olan inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr ilə iqtisadi münasibətlərin öyrənilməsi elmi və praktiki cəhətdən tədqiqat işinin əhəmiyyətini və aktuallığını yüksəldir.

Ümummili lider Heydər Əliyev hələ vaxtı ilə göstərirdi ki: «Hər bir müstəqil dövlətin özünəməxsus, onun müstəqilliyini təmin və təşkil edən orqanları, strukturları olub ki, onlardan biri də gömrük xidmətidir. Bu dövlət müstəqilliyininin həm iqtisadi, həm də siyasi nöqtəyi-nəzərdən təmini və inkişafı üçün çox mühüm və zəruridir».

Hal-hazırda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin gömrük xidməti sahəsində təjribələrini öyrənmək, onlarla sıx əlaqə saxlamaq, Azərbaycanın gömrük xidmətini əsaslı şəkildə yenidən qurmaq və inkişaf etdirmək qarşıda duran ən böyük vəzifələrdən biridir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunmasında gömrük orqanlarının rolu olduqca böyükdür. Bu işdə dövlətin gömrük siyasətinin düzgün həyata keçirilməsi olduqca vacibdir.

Hal-hazırda həyata keçirilən uğurlu islahatların reallaşmasında dövlətin gömrük siyasəti mühüm rol oynayır.

Hal-hazırda Azərbaycan dövləti dünya təsərrüfat sisteminə sıx inteqrasiya olunması onlarla iqtisadi əlaqələrin düzgün qurulmasına böyük əhəmiyyət verir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində olduğu kimi, gömrük sahəsində də böyük uğurların olmasını öz çıxışlarında dəfələrlə vurğulayır.

Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyət istiqamətlərini, o cümlədən qısa və uzunmüddətli çərçivədə idxal-ixrac strategiyasını, bu ölkədən respublikamızın iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinə investisiya cəlb edilmə imkanlarını, birgə və birbaşa müəssisələrin fəaliyyət potensialını, elmi-texniki əməkdaşlıq perspektivlərini müəyyənləşdirməkdən və həmin istiqamətlər üzrə bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və məntiqi ardıcılıqla elmi təhlildən keçirilmişdir:

- xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsinin nəzəri və metodoloji əsaslarının tədqiqi;
- xarici iqtisadi fəaliyyət imkanlarını müəyyənləşdirmək üçün bu sistemin istiqamətlər və sahələr üzrə dinamikasının təhlil edilməsi;
- xarici iqtisadi əlaqələrin əsas formalarının təhlili və qiymətləndirilməsi (ticarət, elmi-texniki əməkdaşlıq);
- xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində mövcud problemləri öyrənmək;
- müasir dövrdə xarici iqtisadi əlaqələr sistemində gömrük-tarif sisteminin tənzimlənməsi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi.

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti MM-nin 2894 qrup magistri Teymurov
Salman Vaqif oğlunun «Gömrük tarif tənzimlənməsi və onun
təkmilləşdirilməsi» mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə**

R Ə Y

Respublikamızda həyata keçirilən köklü islahatlar nəticəsində Azərbaycan Respublikası mühüm sosial-iqtisadi nailiyyətlər qazanmışdır. Bu, həyata keçirilən islahatlarla yanaşı, dövlətin iqtisadi idarəetmə sahəsində uğurla reallaşdırdığı xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyasının nəticəsidir. Çünki respublikamızın milli iqtisadiyyatı üçün iqtisadi fəaliyyət, istehsal, ticarət və beynəlxalq resursların mübadilə miqyaslarını genişləndirmək əsas vəzifələrdən birinə çevrilmişdir. Eyni zamanda, hazırda dünya iqtisadiyyatında gedən qloballaşma prosesləri, əmtəə, kapital və işçi qüvvəsi axınının yeni istiqamətləri və xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi respublikamızın strateji məqsədləri baxımından xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində, xüsusi olaraq gömrük sistemində mövcud problemlərin aşkarlanmasına və həlli yollarının müəyyənləşdirilməsinə əsaslı təsir göstərə bilər.

Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi və gömrük siyasətinin təkamül perspektivləri tədqiq olunur. Tədqiqət nəticəsində Azərbaycanda gömrük siyasətinin səmərəliliyinin artırılması yolları araşdırılmışdır, elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər irəli sürülmüşdür.

Bütün bu deyilənləri nəzərə alaraq işin müdafiəyə buraxılmasını məqsədəuyğun hesab edirəm.

prof.A.Ş.Şəkərəliyev

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti MM-nin 2894 qrup magistri Teymurov
Salman Vaqif oğlunun «Gömrük tarif tənzimlənməsi və onun
təkmilləşdirilməsi» mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə**

R Ə Y

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük tarif tənzimlənməsi dövlətlərin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının mühüm amillərindən biridir. Belə ki, xarici ticarətdə gömrük tarif tənzimlənmələrinə üstünlük verilməsi həyata keçirilməkdə olan iqtisadi islahatların başlıca xüsusiyyətlərindən biri kimi səjiyyələndirilir. Müasir mərhələdə səmərəli fəaliyyət göstərə bilən gömrük tarif tənzimləmə mexanizmi fəal və çevik gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin, həmçinin Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və iqtisadi maraqlarının qorunması üçün əsas şərtədir.

Tələbə Teymurov Salman Vaqif oğlunun yerinə yetirdiyi tədqiqat işinin mövzusu aktual bir məsələyə həsr edilmişdir.

İşin I fəslində «Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsi» nə həsr edilmişdir.

II fəsil «Müasir dövrdə gömrük siyasəti və onun səciyyəvi xüsusiyyətlərindən bəhs olunur.

Son fəsildə isə «Gömrük vergi və rüsumları mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri» öyrənilib izah edilmişdir.

Buna görə də işi tamamlanmış magistr dissertasiyası hesab etmək olar. İşin müdafiəyə buraxılması məqsədəuyğundur.

İ.e.n X.N.Bayramova